

บทที่ 3

ครูอาจารย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

ในงานวิจัยบทนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาวิเคราะห์ถึงลักษณะครูอาจารย์ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยได้ตั้งเป็นประเด็นการศึกษา ดังนี้

1. ความหมายเกี่ยวกับครู
2. ครูที่พึงประสงค์ในสังคมไทย
3. คุณลักษณะเฉพาะของครู
4. คุณสมบัติของครูในพระพุทธศาสนา
5. หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยครูและบทบาทหรือหน้าที่ของครู
6. หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยศิษย์และบทบาทหรือหน้าที่ของศิษย์
7. อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการปฏิบัติบทบาทหรือหน้าที่ของครูและศิษย์
8. การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่ศิษย์
9. วิธีการปลูกฝังจริยธรรม
10. การปลูกฝังควรเริ่มต้นเมื่อใด
11. การศึกษากับการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม
12. การศึกษากับพัฒนามนุษย์ให้มีคุณธรรม จริยธรรม
13. องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม
14. บทบาทของครูในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

ความหมายเกี่ยวกับครู

ครู มาจาก ครู (ธาตุ) แปลว่า “หนัก” หมายความว่า ครู คือผู้มีภาระหนักในการที่จะต้องควบคุมพฤติกรรมของคน ให้มีความเคลื่อนไหวไปในทิศทางที่พึงประสงค์ ตลอดจนหนักในวิชาความรู้ และหนักในคุณธรรม

มาจาก คร (ธาตุ) แปลว่า ครู ได้เหมือนกัน หมายถึง คนที่ทำหน้าที่ยกย่อง เชิดชูศิษย์ของตน จากฐานะของผู้ไม่รู้ ให้กลายเป็นผู้รู้ ไม่มีความสามารถ ให้กลายเป็นผู้มีความสามารถ ผู้ไม่มีความคิด ให้มีความคิด มีความประพฤติที่ไม่เหมาะสม ให้มีความประพฤติที่เหมาะสม กล่าวคือ ยกขึ้นจากฐานะที่ไม่พึงปรารถนา ให้อยู่ในฐานะที่พึงปรารถนา

มาจาก คริ (ธาตุ) แปลว่า เป็นไปในความเปล่ง ซึ่งหมายความว่า มีหน้าที่ในการเปล่ง วาจาถ้อยคำ ซึ่งเจอบรมสั่งสอนให้บุคคลอื่นเกิดความรู้ความเข้าใจ และมีความเปลี่ยนแปลง ตามนัย ที่ได้กล่าวมาแล้ว (พระราชธรรมนิเทศ : 2533. 4-5)

อีกนัยหนึ่ง ครู มาจากคำว่า การวะหรือเคารพ คือผู้ควรได้รับความเคารพ เพราะฉะนั้นครู จึงเป็นผู้ทำหน้าที่ เป็นผู้นำในด้านจิตวิญญาณ (Spiritual Guide) เป็นผู้ยกฐานะทางวิญญาณของโลก โลกจึงต้องยกย่องบูชาครู ดังนั้นครูจึงต้องเป็นผู้เสียสละ ต้องปฏิบัติหน้าที่โดยไม่หวังผลตอบแทน

ครูที่พึงประสงค์ในสังคมไทย

วิชาชีพครูโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย ถือว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติ เป็นผู้ให้วิทยาการ เป็นวิทยาทาน เพื่อความเจริญของบุคคลและสังคม ในความสำคัญของศิษย์ ครูเป็นบุคคลซึ่งควรค่า แก่การยกย่อง เคารพ บูชา ในความรู้สึกรักของคนทั่วไป ครูเป็นแม่พิมพ์ของชาติ ค่านิยมเช่นนี้มีอยู่ใน หมู่คนไทยมาช้านาน

เมื่อเป็นเช่นนี้ วิชาชีพครูจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นวิชาชีพชั้นสูง ครูในฐานะที่เป็น บุคลากรหลักของอาชีพ จึงมีฐานะเป็นสมาชิกของวิชาชีพชั้นสูงที่มีบทบาทสำคัญต่อสมาชิกของ วิชาชีพ ต่อนักเรียน และต่อสังคมเป็นอันมาก ได้มีการวิเคราะห์วิจัยลักษณะและบทบาทของครูในยุค ต่าง ๆ พบว่า ลักษณะและบทบาทของครูในฐานะสมาชิกของวิชาชีพชั้นสูงเปลี่ยนแปลงไปตามการ เปลี่ยนแปลงของสังคม สำหรับประเทศไทยได้มีการประมวลวิเคราะห์ลักษณะและบทบาทที่พึง ประสงค์ของครูไว้ครบถ้วนสมบูรณ์พอสมควรในการวางพื้นฐาน เพื่อปฏิรูปการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2517 กล่าวคือ ได้กำหนดลักษณะและบทบาทที่พึงประสงค์ของครูไว้ ดังต่อไปนี้

1. ลักษณะและบทบาทหรือหน้าที่ทั่วไป

1.1 รักการอ่าน รักการศึกษาค้นคว้า ปรับปรุงตนเองให้ทันสมัยอยู่เสมอ มีความ มั่นใจและศรัทธาในอาชีพครู

1.2 มีความคิดเป็นของตนเอง กล้าแสดงออกเพื่อเผยแพร่ความคิดเห็นหรือความรู้ ใหม่ๆ ต่อสาธารณะ หรือเพื่อพัฒนาอาชีพของตนเองให้บริสุทธิ์ใจ

1.3 ประพฤติและวางตนอยู่ในกรอบศีลธรรมจรรยาอันเป็นบรรทัดฐานที่ยอมรับกัน โดยทั่วไปในชุมชน

1.4 ประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เลี้ยงชีพพอควรแก่อัตภาพ มีความมูมานะบากบั่น มัธยัสถ์ อวดออม ไม่เห็นแก่ความเจริญทางวัตถุเกินกว่าคุณธรรมและจริยธรรม

2. บทบาทหรือหน้าที่ต่อผู้เรียน

2.1 เปลี่ยนแปลงจากบทบาทที่เป็นผู้บอก ผู้แสดงนำเสียทุกกรณีในการเรียนมาเป็น

ผู้กระตุ้นให้เกิดความคิดริเริ่ม สนับสนุนให้นักเรียนมีบทบาทสำคัญในกระบวนการเรียนรู้เป็นผู้ช่วย และผู้แนะนำให้ผู้เรียนมีหลัก รู้จักวิธีที่จะศึกษาค้นคว้า และเลือกทางของตนเองได้ โดยไม่มีการบังคับให้เชื่อตามครู เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ใช้ความคิดอย่างมีอิสระและมีเหตุผล

2.2 ฝึกผู้เรียนให้มีความสามารถในการทำงานรวมกลุ่ม รู้จักวิพากษ์วิจารณ์ต่อ การถูกวิจารณ์ ยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น มีความอดกลั้น มีวินัยในตนเอง สำนึกในสิทธิของตนเองและผู้อื่น เคารพกฎของสังคมในการอยู่ร่วมกัน รู้จักใช้สิทธิ รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม

2.3 สนใจศึกษารวมชาติ และความแตกต่างของตัวศิษย์แต่ละคนเพื่อนำมาเป็นข้อสังเกตพิจารณาในการปฏิบัติตัวต่อศิษย์ ให้ความรักความเอาใจใส่อย่างเท่าเทียมกัน เพื่อให้ได้รับความสนิทสนมและความไว้วางใจจากศิษย์ เป็นการขจัดช่องว่างระหว่างครูกับศิษย์อย่างได้ผล

2.4 พยายามค้นหาความสนใจ ความสามารถ และความถนัดของผู้เรียนแต่ละคน เพื่อหาทางส่งเสริมและนำการเลือกวิชา และอาชีพแก่ผู้เรียนให้เหมาะสม

2.5 ส่งเสริมให้ผู้เรียนเป็นคนฝึกฝืนในคุณธรรม จริยธรรม โดยไม่หลงใหลวัตถุและเห็นคุณค่าของการรักษาเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชาติ เป็นต้น

นอกจากนี้ทางครูสภาได้กำหนดจรรยาบรรณของครูไว้ 10 ข้อด้วยกัน คือ

1. ครูควรมีศรัทธาในอาชีพของครูและให้เกียรติแก่ครูด้วยกัน
2. ครูควรบำเพ็ญตนให้สมกับที่ได้ชื่อว่าเป็นครู
3. ครูควรใฝ่ใจศึกษาหาความรู้ความชำนาญอยู่เสมอ
4. ครูควรตั้งใจฝึกสอนศิษย์ให้เป็นพลเมืองดีของชาติ
5. ครูควรร่วมมือกับผู้ปกครองในการอบรมสั่งสอนเด็กอย่างใกล้ชิด
6. ครูควรรู้จักเสียสละและรับผิดชอบในหน้าที่การงานทั้งปวง
7. ครูควรรักษาชื่อเสียงของคณะครู
8. ครูควรรู้จักมัธยัสถ์และพยายามสร้างฐานะของตน
9. ครูควรยึดมั่นในศาสนาที่ตนนับถือและไม่ลบหลู่ศาสนาอื่น
10. ควรบำเพ็ญประโยชน์ตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม

อาชีพของครูจึงนับได้ว่าเป็นอาชีพหนึ่งที่มีความหมาย และมีส่วนในการพัฒนาประเทศด้วยเช่นกัน บุคคลที่ประกอบอาชีพครูจึงต้องเป็นบุคคลที่จะต้องอุทิศทั้งร่างกายและแรงใจ เพื่อทำอาชีพครูให้เป็นอาชีพที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เป็นอาชีพที่บุคคลอื่นเชื่อถือไว้วางใจและยกย่องนับถือในทุก ๆ โอกาสที่กล่าวถึงครู

ในการพัฒนาการศึกษาที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบันนี้ ได้ให้การสนับสนุน และให้ความสำคัญต่อครูมาก คือ บุคคลที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และเกิดพัฒนาการโดยรอบขึ้นในตัวผู้เรียน

เป็นผู้ที่มีคุณธรรมในระดับวิญญูชนจะพึงปฏิบัติได้ และมีลักษณะที่พึงประสงค์ทั้งในแง่บุคคลทั่วไป ความสัมพันธ์ที่มีต่อศิษย์และบทบาทที่มีต่อสังคม

ดังนั้น ครูที่แท้จริงจะต้องมีใจรักในวิชาชีพครู ซื่อสัตย์ในหน้าที่ ยึดมั่นในจรรยาของความเป็นครูที่คืออยู่เสมอ กล่าวคือ ยึดมั่นอยู่ในปรัชญาของความเป็นครู ซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงผู้สอนเท่านั้น แต่เป็นผู้ที่ต้องยกระดับวิญญูชนของศิษย์ให้สูงขึ้น ปลุกฝังคุณธรรมให้มีในจิตใจเด็ก ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าครูที่ดีนั้นจะต้องมีความพร้อมด้วยศีลธรรมและมโนธรรมอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะอยู่ในโรงเรียน หรือนอกโรงเรียน ครูนั้นจะต้องให้การอบรมสั่งสอนศิษย์อยู่ตลอดเวลา

อย่างไรก็ตามครูที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ได้นั้น จะต้องประพฤติตนเป็นครูของเขาอย่างเต็มตัว ทั้งในและนอกเวลาเรียน มีความปลงใจในหน้าที่การงาน อยากให้นักเรียนได้รับความรู้ความเข้าใจจริง ๆ ไม่ใช่สักแต่ว่าสอนพอให้เสร็จไปคราวหนึ่งเท่านั้น ครูที่จะปฏิบัติหน้าที่ได้ โดยสมบูรณ์ดังกล่าว จะต้องพยายามเตรียมการต่าง ๆ อยู่เสมอ

นอกจากนี้ยังมีความรับผิดชอบของครูอีกมากมายหลายประการด้วยกัน ในที่นี้จะกล่าวโดยสรุปที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

1. ฝึกรอบรมคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่ต่างต่าง ๆ ให้แก่ศิษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ครูทุกคนต้องกระทำควบคู่ไปกับการสอนศิลปวิทยาการต่าง ๆ ทุกแขนงวิชา ครูทุกคนต้องถือว่าเป็นความรับผิดชอบต่อตน จะละทิ้งหรือปล่อยปละละเลยไปมิได้ หากครูมุ่งสอนแต่ความรู้ โดยมิได้ฝึกรอบรมคุณธรรมจริยธรรมและค่านิยมต่าง ๆ ให้แก่ศิษย์ ศิษย์จะมีความรู้แต่ขาดคุณธรรม คนที่มีแต่ความรู้แต่ขาดคุณธรรมจะเป็นอันตรายต่อสังคมอย่างมาก หากครูคนใดปล่อยให้ศิษย์ของตนเป็นเช่นดังกล่าว ก็เท่ากับว่าครูคนนั้นเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการทำลายสังคมด้วย

2. ปกครองดูแลทุกข์สุขของศิษย์ นักเรียนเมื่ออยู่ที่บ้านย่อมได้รับการดูแลเอาใจใส่ทุกข์สุขจากบิดามารดาหรือผู้ปกครอง เมื่อมาอยู่ที่โรงเรียนจึงเป็นหน้าที่ของครูอาจารย์ทุกคน ที่จะต้องดูแลเอาใจใส่ทุกข์สุขของศิษย์ให้ทั่วถึงอย่างสม่ำเสมอ เช่น ดูแล ห้ามปราม ดักเตือนหรือลงโทษแก่นักเรียนที่มีนิสัยก้าวร้าว มิให้ทำความเดือดร้อนแก่นักเรียนด้วยกัน เป็นต้น

3. การประเมินผลความเจริญก้าวหน้าของศิษย์ ข้อนี้ถือว่าเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบต่อครูอีกประการหนึ่งที่ครูจะละเลยไม่ได้ ทั้งนี้เพราะถ้าหากปราศจากการประเมินผลเสียแล้ว ครูก็ไม่สามารถทราบได้ว่าศิษย์ของตนมีความเจริญก้าวหน้าหรือได้รับการพัฒนาขึ้นกว่าเดิมเพียงใด ดังนั้น จึงถือว่า การประเมินผลความเจริญก้าวหน้าของศิษย์เป็นหน้าที่ของครูทุกคนต้องกระทำเป็นประจำ ๆ ตลอดเวลาที่มีการเรียนการสอน

4. แนะนำการศึกษาและอาชีพแก่ศิษย์ เนื่องจากนักเรียนแต่ละคนมีความแตกต่างกันทั้งทางด้านสติปัญญา ความสามารถ ความถนัด และบุคลิกภาพ เมื่อเป็นเช่นนี้ หากครูสามารถช่วยให้นักเรียนสามารถเลือกศึกษาเล่าเรียนวิชาการ หรือวิชาชีพได้ตามความเหมาะสมแล้ว ก็จะช่วยผู้เรียนมี

ความเจริญงอกงามและประสบความสำเร็จในชีวิตค่อนข้างสูง หน้าที่ของครูอาจารย์ในด้านนี้คือการแนะแนวทางการศึกษา และอาชีพแก่ผู้เรียนให้เหมาะสมกับระดับสติปัญญา ความสามารถ ความถนัด และบุคลิกภาพของตน

5. การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมความเจริญงอกงามของศิษย์ เช่น กิจกรรมลูกเสือ เนตรนารี ยุวกาชาด รักษาดินแดน การแข่งขันกีฬาภายในโรงเรียน และการอยู่ค่ายพักแรม เป็นต้น

6. ปฏิบัติงานในหน้าที่และงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จเรียบร้อยและมีคุณภาพ หมายถึงงานใด ๆ ก็ได้ที่ผู้บังคับบัญชามอบให้ทำ เมื่อได้รับมอบหมายแล้วต้องถือว่าเป็นหน้าที่ และความรับผิดชอบ ต้องกระทำงานนั้นให้สำเร็จอย่างมีคุณภาพทุกครั้ง

7. ดูแลสอดส่องป้องกันภัยพิบัติมิให้บังเกิดแก่ทรัพย์สินของโรงเรียน ซึ่งก็คือทรัพย์สินของทางราชการ ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของครูอาจารย์ทุกคน ที่จะต้องช่วยกันรักษาทรัพย์สินของโรงเรียนทุกสิ่งทุกอย่างให้อยู่เป็นปกติเช่นเดียวกับทรัพย์สินที่บ้านของตนเอง

8. สร้างเสริมสมรรถภาพทางวิชาการให้แก่ตนเองอย่างสม่ำเสมอ แม้ว่าครูอาจารย์ทุกคนจะสำเร็จปริญญามาแล้วก็หาเป็นการเพียงพอไม่ ต้องศึกษาค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ

9. การควบคุมตนเอง ให้ตั้งตนอยู่ในคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ และความเป็นครูหน้าที่ของครูในข้อนี้มีใช้เป็นหน้าที่ที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนศิษย์ แต่เป็นหน้าที่และความรับผิดชอบที่สำคัญที่สุด เพราะถ้าหากครูอาจารย์คนใดไม่สามารถควบคุมตนเองให้เป็นคนมีคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ และความเป็นครูได้แล้ว จะพลอยทำให้ครูอาจารย์ละเลยหรือทอดทิ้งหน้าที่ของครูในข้ออื่น ๆ ดังกล่าวเสียสิ้น การที่ครูอาจารย์ส่วนมากยังรักษาความเป็นครู หรือปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อย่างสม่ำเสมอ ก็เพราะครูอาจารย์เหล่านั้นยังมีคุณธรรมของความเป็นครูและความเป็นมนุษย์อยู่นั่นเอง (ยนต์ ชุ่มจิต. 2530 : 57-59)

คุณลักษณะเฉพาะของครู

เป็นครู ครูมีหลายประเภท ครูเลข ครูมวย ครูดนตรี เหล่านี้เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นครูเหมือนกัน แต่ครูสอนธรรมะเป็นครูสอนอีกพวกหนึ่ง มีคุณลักษณะจำเพาะตัวแตกต่างจากครูอื่น ๆ อยู่หลายประการ

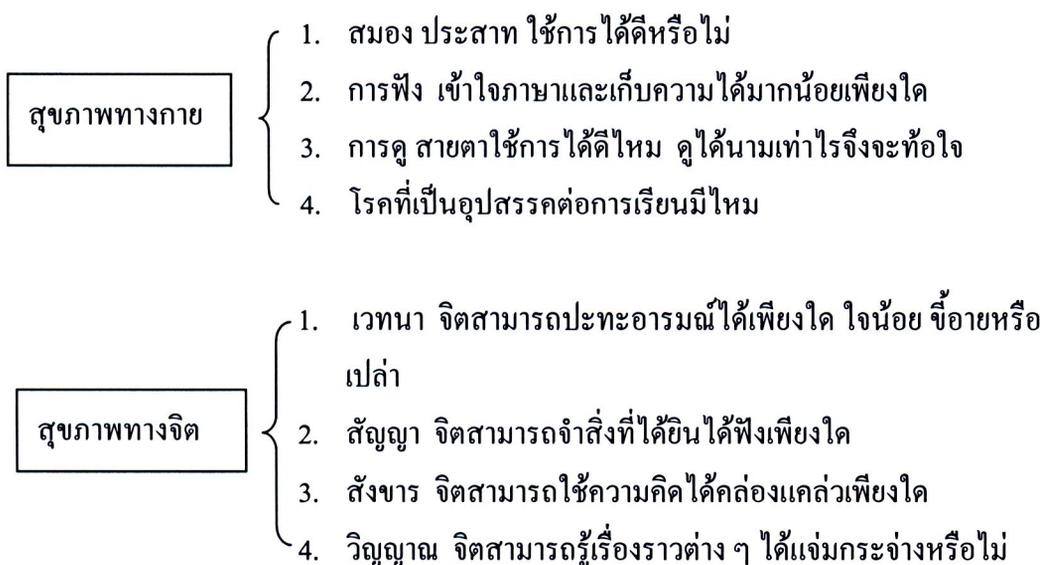
เพราะงานสอนธรรมะเป็นงานที่เกี่ยวกับนามธรรมแทบทั้งสิ้น คือ ธรรมะที่ยกขึ้นสอนก็เป็นนามธรรม เหตุผลที่จะยกมาอ้างอิงส่วนมากก็เป็นนามธรรม คือเป็นเรื่องที่มองไม่เห็น คนทำงานประเภทนี้ถ้าหากอยู่ ถ้าไม่ปรับปรุงตัวให้ดีก็อาจกลายเป็นนักสร้างวิมานในอากาศหรือไม่ก็จะกลายเป็นพวกרוןวิชา พุคเองเออเองเรื่อยไปไม่เกิดมรรคเกิดผลอะไร

ครูหมายความว่า ท่านจะต้องประพฤติตัวเป็นครูเขาอย่างเต็มตัว ทั้งในและนอกเวลาเรียน มีความปลงใจในหน้าที่ อยากให้นักเรียนหรือศิษย์ได้ความรู้ความเข้าใจจริง ๆ ไม่ใช่สักแต่ว่าสอน พอให้เสร็จไปคราวหนึ่ง ๆ เท่านั้น ที่จะทำได้ดังนี้ ครูจะต้องพยายามเตรียมการต่าง ๆ คือ

1. ต้องศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ
2. ต้องขบธรรมะให้แตกและซ้ำของตลอดคืนตลอดปลายในหลักสูตรที่จะสอน
3. เตรียมการสอนตรงเวลา ด้วยใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส และเลิกตามเวลา
4. ตอบคำถามของนักเรียนอย่างเกะกังเกลา
5. เมื่อนักเรียนคนใดแสดงความคิดเห็น ต้องเข้าใจว่านั่นคือภาวะสร้างสรรค์ (creativity) ในตัวของเขา ครูต้องให้ความสนใจ

เป็นหมอ หมายความว่า ครูจะต้องมองศิษย์ทุกคนด้วยความเมตตาสงสารและคอยแก้ไขให้เขาสามารถเรียนได้

ครูจะต้องสนใจเกี่ยวกับพื้นฐานของนักเรียนแต่ละคน คือ

นอกจากนี้คนเรายังมีปัญหาชีวิตคนละมากน้อยแตกต่างกันไป เป็นเรื่องที่ผู้หนึ่งไม่อาจระบายให้ใคร ๆ ฟังได้ ต้องเก็บสุมไว้ในใจของตน ปัญหาเหล่านี้เช่น ความรัก ความโกรธ ความพยายาม ความหวาดกลัว ความเสียใจ ความอาลัยอาวรณ์ เป็นต้น

บางคนยังมีปมด้อยในตัว ทำให้รู้สึกละอายและน้อยใจ เช่นบังเอิญผู้เรียนในชั้นเดียวกันล้วนเป็นคนมีการศึกษาสูง มีปัญญาดี บางทีก็มีฐานะทางบ้านดีกว่าตนมาก บางคนมีปมเงือง คิดอวดรู้วดฉลาด ดูหมิ่นครู

เรื่องเหล่านี้ครูต้องพยายามศึกษา โดยวิธีสังเกตไม่ให้เข้าตัวผู้ เมื่อสังเกตได้แล้วก็แก้ไขด้วย ใหวพริบ เช่น ถ้าจะถามปัญหาผู้เรียนที่ปัญญาทึบ ก็ถามข้อที่ง่าย ๆ ให้สามารถตอบได้ จะได้ไม่ขายหน้าคนอื่น ดังนี้เป็นต้น

นอกจากนี้ในฐานะที่เป็นหมอ ครูจะต้องคอยสังเกตภาวะของนักเรียนในชั้น ถ้าเห็นว่าผู้เรียนไม่สนใจฟังคำสอน หรือพากันง่วงเหงาหาวนอน ครูก็ต้องมีการพลิกแพลงการสอนเสียบ้าง เช่น กำลังสอนโดยวิธีบรรยายก็เปลี่ยนเป็นการประชุมกลุ่ม หรือเปิดให้ผู้เรียนถาม เป็นต้น

เป็นมิตร หมายความว่า ครูวางตัวเป็นกันเองกับผู้เรียนพอสมควร อย่ายกตัวให้ลอยจนผู้เรียนเข้าไม่ติด ทั้งนี้ไม่หมายความว่าให้เป็นเพื่อนเล่น แต่ให้เป็นกัลยาณมิตร ยกตัวอย่างเช่น

1. มีการเยี่ยมเยียนพบปะนักเรียนนอกเวลาเรียนตามสมควร
2. แนะนำวิธีแก้ไขข้อขัดข้องให้เป็นการเฉพาะตัว
3. ให้ผู้เรียนได้มีส่วนช่วยจัดกิจกรรมประกอบหลักสูตร
4. เรียกผู้เรียนด้วยนามจริง และพูดที่เล่นที่จริงกับนักเรียนบ้าง
5. การเริ่มสอนประจำชั่วโมง ควรสนทนากับผู้เรียนเกี่ยวกับเหตุการณ์ประจำวันบ้าง

(พันเอกปิ่น มุทุกันต์. 2535 : 13-16)

คุณสมบัติของครูตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ลักษณะของครูที่ปรากฏในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงสอนว่า ผู้ที่จะทำหน้าที่สั่งสอนให้การศึกษาแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะบุคคลที่จะมาทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์ จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลักธรรมปฏิบัติ ดังนี้

มีคุณสมบัติพิเศษจำเพาะสำหรับทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ในแง่ทำหน้าที่ต่อผู้อื่นของครู ซึ่งนับว่าเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของคนที่จะเป็นครูอาจารย์เพื่อสั่งสอนผู้อื่น จะต้องประกอบด้วย กัลยาณมิตรธรรม 7 ประการได้แก่

1. ปิโย น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกรสนิยมเป็นกันเองกับลูกศิษย์ เพื่อให้เกิดเป็นแรงจูงใจแก่ผู้เรียน ในการเข้าไปปรึกษาไต่ถามในสิ่งที่ผู้เรียนไม่เข้าใจ หรือเกิดความสงสัยในวิชานั้น ๆ

2. ครู น่าเคารพ คือ เป็นผู้ที่มีความประพฤติดี ตั้งตนให้สมควรแก่ฐานะความเป็นครู ทำให้ผู้เรียนมีความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และรู้สึกว่ามีความปลอดภัยเมื่ออยู่ใกล้ เช่น เป็นคนมีเหตุผล ไม่ใจร้อน ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ เป็นคนหนักแน่น เป็นคนเสมอต้นเสมอปลายในทุกกรณี

3. ภาวนีโย น่าเจริญใจ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาอย่างแท้จริง และเป็นผู้ที่

ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ทำตัวให้เป็นที่น่ายกย่อง สมควรที่ศิษย์จะถือเป็นเยี่ยงอย่างได้ ทำให้ศิษย์สามารถเอ่ยอ้างและรำลึกถึงคุณความดีนั้นด้วยความซาบซึ้งใจ มั่นใจและเกิดความภาคภูมิใจที่ตนได้มาเป็นศิษย์

4. วุดตาง รู้จักพูดให้ได้ผล คือ รู้จักอธิบาย ชี้แจงให้ศิษย์เกิดความเข้าใจในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง รู้ว่าเมื่อไรควรจะพูดอะไร และคอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน พร้อมทั้งเป็นที่ปรึกษาที่ดีของศิษย์อยู่เสมอ

5. วจนกขโม อคทนต่อถ้อยคำ คือ เป็นผู้พร้อมจะรับฟังคำปรึกษา การซักถามแม้จะเป็นเรื่องจุกจิกเล็ก ๆ น้อย ๆ ตลอดจนคำกล่าวล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ จากผู้อื่น อคทนฟังได้ ไม่แสดงอาการเบื่อหน่ายและเสียอารมณ์กับสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งจะแก้ไขปรับปรุงตนเอง

6. คมภิรณจ กถิ กตดา แดงเรื่องเล่าได้ คือ สามารถอธิบายชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยาก และลึกซึ้งให้ผู้อื่นเข้าใจได้ และสอนให้ศิษย์ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

7. โน จฏฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐาเน คือ ไม่ชักจูงศิษย์ให้ไปสู่ในทางที่เสื่อมเสียหรือเหลวไหล ไม่สมควร (อง. สตุตค. 23/34/33)

ครูจะต้องตั้งตนให้อยู่บนหลักธรรมของผู้แสดงธรรมหรือผู้สอนที่เรียกว่า ธรรมเทศกธรรม 5 ประการ ได้แก่

1. อนุปุพพิถถิ จัดเตรียมการเรียนการสอนให้มีขั้นตอนและถูกลำดับก่อนหลัง คือ สอนไปตามลำดับความยากง่าย ความลุ่มลึก มีเหตุมีผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับไม่ข้ามขั้นตอน

2. ปริยาทสสาวิ พยายามจับจุดสำคัญของเนื้อหาขยายให้เข้าใจในเหตุผลนั้นๆ กล่าวคือ ชี้แจงยกเหตุผลมาอธิบายและชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละแง่ ในแต่ละประเด็นให้เห็นอย่างกระจ่างแจ้งตามเหตุตามผล

3. อนุทยติ ปฏิจจ ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตาเป็นที่ตั้ง มุ่งที่จะให้เกิดประโยชน์แก่ผู้รับการสอน

4. น อามิสนุโร ไม่สอนโดยเห็นแก่อามิส คือ สอนเขาด้วยความปรารถนาที่จะให้ผู้รับการสอนได้รับความรู้มากที่สุด มิใช่มุ่งเพื่อหวังลาภ อามิสสินจ้างหรือผลประโยชน์ตอบแทน

5. อุตตานญจ ปรณจ อนุปหจจ วางจิตตรงไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักการและเนื้อหาของเรื่องที่จะสอน ไม่ยกตน ไม่สอนเสียดสีข่มขู่ผู้อื่น (อง. ปญจก. 22/159/205)

ในการสอนนั้น ครูที่สามารถเป็นนักสอนที่ดีต้องประกอบด้วยองค์แห่งการสอน ดังนี้

1. สอนจากสิ่งที่ผู้เรียน รู้หรือเข้าใจอยู่แล้ว ไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจ

2. สอนตามลำดับขั้น คือ เริ่มจากง่าย ๆ ไปหายาก ลุ่มลึก ไม่ซับซ้อน สอนไปตามลำดับ

ความสัมพันธ์ของเนื้อหา

3. สอนให้เข้ากับความแตกต่างระหว่างบุคคลที่สอน โดยตั้งจุดมุ่งหมายในการสอน เลือกเนื้อหา เลือกอธิบายในการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียนทั้งด้านสติปัญญา บุคลิกภาพ จริต อุปนิสัยและพื้นเพเดิมของผู้เรียน จะเห็นว่าแม้เนื้อหาเดียวกันก็ต้องใช้กลอุบายวิธีสอนต่างกัน ทั้งนี้เพราะถือว่าผู้เรียนเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดวิธีการสอน

4. สอนเท่าที่จำเป็นและเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน สอนสิ่งที่ผู้เรียนนำไปคิดตรงตามได้นำไปปฏิบัติแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ เห็นประโยชน์ในทันที เมื่อผู้เรียนมีความสนใจ สรททามากขึ้น จึงสอนเนื้อหาเพิ่มขึ้น

5. สอนตรงตามจุดมุ่งหมาย ตรงเนื้อหาไม่วกวนไม่ออกนอกเรื่อง ไม่กระทบกระเทียบผู้อื่น ไม่สอนในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน แม้ในเรื่องนั้น ๆ ผู้สอนจะมีความรู้อย่างดีหรือมีผู้ซักถามขึ้น

6. สอนโดยใช้หลักจิตวิทยา ให้เรียนโดยผ่านประสบการณ์หลาย ๆ อย่างในเนื้อหาเดียวกัน เพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง เกิดปัญญาญาณอย่างถูกต้องชัดเจนตรงกัน โดยยึดหลักการสอน 4 วิธี (ที.ส. 9/198/161) ได้แก่

6.1 สนทศสนา ซึ่งให้ชัด จะสอนอะไร ก็ชี้แจงแสดงเหตุผลแยกแยะอธิบายให้ผู้ฟังได้ เข้าใจแจ่มแจ้ง เหมือนกับแนะนำให้เห็นกับตา จนผู้ฟังเข้าใจเห็นจริงเห็นจังกังงวมมือไปคูให้เห็นกับตา หลักการสอนในข้อนี้จำง่าย ๆ ก็คือการชี้ให้ชัด (หรือแจ่มแจ้ง)

6.2 สมาทปนา ชวนใจให้อยากเข้าไปปฏิบัติ คือสิ่งใดที่ควรปฏิบัติหรือห้าทำก็บรรยายแนะนำให้มองเห็นความสำคัญ เห็นสมจริงและรู้สึกซาบซึ้งในคุณค่า จนผู้ฟังยอมรับอยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ หลักการสอนข้อนี้จำง่าย ๆ ก็คือชวนให้ปฏิบัติ (หรือจูงใจ)

6.3 สมุตเตชนา ระวังใจให้อาจหาญแกลั่วกล้า คือ สอนปลุกเร้าใจให้ศึกคักเกิด ความกระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะมีกำลังใจที่เข้มแข็ง มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จให้จงได้ สูงงาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อยหรือยากลำบาก หลักการสอนในข้อนี้ก็คือ ระวังให้กล้า (หรือแกลั่วกล้า)

6.4 สมปหัสนา ปลูกประโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ ในขณะที่ทำการสอนพยายามทำบรรยากาศให้สนุกสดชื่นแจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังแจ่มชื่นมีความหวังมองเห็นผลดี และหาทางที่จะนำไปสู่ความสำเร็จได้ยิ่งขึ้นไป หลักการสอนข้อนี้ก็คือ ปลูกให้ร่าเริง (หรือร่าเริง)

สรุปก็คือ ผู้ที่เป็นครูจะต้องทำการสอนให้ แจ่มแจ้ง จูงใจ แกลั่วกล้า และร่าเริง

7. สอนอย่างมีเหตุผลเป็นจริง เป็นสิ่งที่ผู้เรียนคิดตรงตามแล้วเข้าใจได้ เชื่อได้เห็นจริงได้ พิสูจน์ได้ด้วยตนเอง ไม่บังคับให้เชื่อคำสอนแบบเทวปัญญา เช่นกาลามสูตร หรือในบทสรรเสริญพระธรรมคุณในบทสวดมนต์

8. สอนด้วยความเคารพและตั้งใจในการสอนทุกครั้ง แม้จะสอนเด็ก หรือสอนนักปราชญ์บัณฑิต พระมหากษัตริย์ก็ทำโดยนัยเดียวกัน

9. สอนโดยสร้างบรรยากาศในการเรียนการสอนให้ปลอดภัยไม่ตึงเครียด ผู้เรียนเรียนด้วยความสบายใจ ภูมิใจ มั่นใจ อยากเรียน อยากรู้ ถ้ามีการซักถาม ก็เริ่มจากสิ่งที่ผู้เรียนมั่นใจว่าตอบได้ อธิบายได้อยู่แล้ว ผู้สอนต้องยอมรับให้เกียรติแก่ผู้เรียน เป็นกัลยาณมิตรกับผู้เรียน

10. สอนโดยเริ่มจากสิ่งที่ผู้เรียนสนใจอยากรู้อยากทราบ หรือเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว

11. สอนโดยใช้ภาษา คำพูดที่ผู้เรียนใช้และเข้าใจคืออยู่แล้ว ไม่ใช่ศัพท์วิชาการหรือคำพูดที่ผู้เรียนเคยใช้

12. สอนโดยเลือกคน และปฏิบัติรายบุคคล ในกรณีที่ผู้เรียนไม่เข้าใจหรือมีปัญหาเป็นพิเศษต่างจากคนอื่น ๆ ควรได้รับการปฏิบัติเป็นพิเศษ

13. สอนโดยรู้จักเลือกจังหวะและโอกาส ต้องพิจารณาว่าโอกาสใดจะสอนอะไรได้และ ผู้เรียนมีความพร้อม (ปรีปากะ) เพียงพอหรือไม่

14. มีความยืดหยุ่นในกลวิธีการสอน บางที่ต้องใช้ไม่แข็ง ใช้อำนาจ ชัดใจ บางที่ต้องใช้ไม่อ่อน ผัดผ่อนอ่อนยอม ปลอดภัยหรือขู่ตามความเหมาะสมกับอุปนิสัยและจริตผู้เรียน

15. ต้องรู้จักผู้เรียนดี พระพุทธองค์และสาวกเป็นพระอรหันต์ มีญาณทัสสนะทวยใจ ทายจริตของผู้เรียนได้ ในปัจจุบันผู้สอนจะต้องเรียนรู้จิตวิทยาผู้เรียน รู้พื้นเพสภาพของผู้เรียนเป็นอย่างดี

16. สอนโดยเลือกทั้งเนื้อหาและวิธีสอนให้เหมาะสมแก่ผู้เรียน

17. สอนโดยใช้วาจาสุภาพ นุ่มนวล ชวนฟัง ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ และเข้าใจง่าย

18. สอนโดยหวังประโยชน์ต่อผู้เรียนเป็นสำคัญ สอนด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่หวังลาภยศ สรรเสริญ แต่สอนด้วยความเมตตา กรุณา เอ็นดู อนุเคราะห์เพื่อประโยชน์และความสุขต่อผู้เรียน ซึ่งเป็นเหตุ นำความเลื่อมใสมาให้

นอกจากนี้ยังมีลักษณะการสอนของครู ซึ่งอาจใช้เป็นหลักตรวจสอบตนเองด้วย ลักษณะการสอนของครู 3 ประการ ได้แก่

1. สอนด้วยความรู้จริง ทำได้จริงจึงสอนเขา

2. สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ้งด้วยปัญญาของตนเอง

3. สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จตามความคาดหมายของเรื่องที่สอน เช่น ให้เข้าใจได้จริง เห็น

ความจริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง เป็นต้น (อง. ติก. 20/565/356)

หลักธรรมาสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยครูและบทบาทหรือหน้าที่ของครู

ครูพึงปฏิบัติต่อลูกศิษย์ โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรมเสมือนเป็นทิศเบื้องขวา หรือทักษิณทิศ หมายถึง บุคคลที่ทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์สั่งสอนอบรมให้ความรู้วิชาการต่าง ๆ แก่ศิษย์ เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลกลุ่มหนึ่งที่ครูอาจารย์ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วยอย่างยิ่ง ก็คือลูกศิษย์หรือผู้เรียน ดังนั้น บุคคลเหล่านี้จึงจำเป็นต้องมีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อกันอยู่ตลอดเวลา ยังมีความรับผิดชอบต่อ

กันมากเพียงใด ความผูกพันต่อกันก็จะเพิ่มมากขึ้นเพียงนั้น ตามหลักคำสอนในพุทธศาสนา ได้สอนให้บุคคลทั้งสองกลุ่มปฏิบัติหน้าที่ต่อกัน ดังนี้

1. แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี คือ แนะนำให้ศิษย์เข้าใจในมรรยาที่ถูกต้องประพฤติและวิชาที่เรียนนั้นจนเป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ไม่ให้ศิษย์มีความสงสัยในวิชานั้น ๆ หากมีอะไรที่ยังอธิบายไม่ได้ หรือยังไม่เข้าใจก็ยอมรับที่จะไปค้นคว้า และไต่ถามท่านผู้รู้ให้เข้าใจแล้วนำมาอธิบายชี้แจงให้ศิษย์ได้เข้าใจในสิ่งนั้นให้ได้ ส่วนตัวอาจารย์เองก็ต้องวางตัวให้เหมาะสมกับความเป็นอาจารย์เพื่อเป็นตัวอย่างให้ศิษย์ได้ประพฤติปฏิบัติตาม

2. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง คือ ต้องฉลาดที่จะชี้แจงเหตุผลในเรื่องนั้น ๆ ให้แจ่มแจ้งฉลาดที่จะชักชวนให้ผู้ฟังเกิดความอาทรรพ กล้าที่จะปฏิบัติตาม โดยชอบ และฉลาดที่จะชักชวนให้ศิษย์เกิดความรื่นเริงในสัมมาปฏิบัติ

3. สอนศิลปวิทยาให้อย่างสิ้นเชิง หน้าที่ของครูในข้อนี้ นับว่าสำคัญเป็นอย่างมาก และถือว่าเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของครูโดยตรงกล่าวคือ บุคคลใดก็ตามที่เข้ามาประกอบอาชีพครู หรืออ้างว่าตนเองเป็นครูจะต้องมีหน้าที่สอนศิลปวิทยาการให้แก่ศิษย์เป็นประการสำคัญ หากมิได้ทำหน้าที่ดังกล่าวแล้ว ความเป็นครูก็มีบังเกิดแก่ตนเอง และผลที่ตามมาก็คือ ไม่สามารถจะเรียกได้ว่าเป็นปูชนียบุคคลของสังคม ดังนั้นหน้าที่และความรับผิดชอบที่สำคัญของครู คือ การสอนศิษย์ให้คิดเป็นทำเป็น และแก้ไขปัญหาเป็น สอนให้ศิษย์เป็นคนที่มีความรู้ความสามารถโดยนำเอาความรู้หรือวิทยาการต่าง ๆ ไปใช้ในการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

4. ส่งเสริมยกย่องความดีงาม ความสามารถให้ปรากฏ ในข้อนี้ครูจะต้องมีหลักใช้กับศิษย์ คือถ้าทำดีก็ยกย่อง ถ้าทำไม่ดีก็มีการข่มปราม เช่น ถ้านักเรียนเป็นคนขยันหมั่นเพียร เป็นคนซื่อสัตย์สุจริต หรือเป็นคนมีมรรยาทสุภาพอ่อนน้อม ครูก็ควรนำความคิดเห็นนั้นไปสรรเสริญให้ปรากฏในหมู่ศิษย์ด้วยกัน และในหมู่ประชาชนตามโอกาสอันเหมาะสม ส่วนศิษย์คนใดเป็นคนประพฤติเลวร้ายแก่ตนเองหรือส่วนรวม ครูจะต้องตักเตือนตำหนิ ห้ามปราม หรือลงโทษตามสมควร เพื่อไม่ให้คนอื่นได้เอาเป็นเยี่ยงอย่าง แต่ไม่ควรเอาไปประจานในที่ชุมนุมชน

5. สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนหรือฝึกให้สามารถใช้วิชาเลี้ยงชีพและรู้จักดำรงรักษาตน ในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี ตลอดจนเมื่อศิษย์ไปทำมาหากินที่อื่นแล้ว อาจารย์ก็แนะนำแก่ผู้อื่น ให้เกิดความเชื่อถือไปหาศิษย์นั้น (ที. ปา. 11/200/203)

ความจริงหลักธรรมทุกข้อในพระพุทธศาสนา สามารถช่วยให้ผู้ปฏิบัติมีความเป็นมนุษย์หรือความเป็นครูที่สมบูรณ์ได้ทั้งสิ้น ในที่นี้จะขอกล่าวย้ำเฉพาะหลักธรรมของความเป็นมนุษย์หรืออริยวัฑฒิ (อารยวัฑฒิ) ไว้ดังนี้

1. ศรัทธา มีความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ในหลักแห่งความจริง ความดีงามอันมีเหตุมีผล
2. ศีล ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต

3. สุตตะ การเล่าเรียน สดับฟัง ศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ

4. จาคะ การเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแคบเอาแต่ตัว

5. ปัญญา ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง นอกจากนี้ผู้ที่จะเป็นครูที่ดีต้องมีหลักอิทธิบาท 4 เป็นธรรมประจำใจ คือ

1. ฉันทะ มีความพอใจเต็มที่จะเรียนวิชานั้น ๆ โดยไม่ลังเลสงสัยว่าวิชาอื่นดีกว่า

2. วิริยะ มีความพากเพียร อุตุน บากบั่น ตั้งใจเล่าเรียนโดยไม่ย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก

ความหนาว – ร้อน ความอดอยาก ความลำบากตรากตรำ อุปสรรคใด ๆ ทั้งสิ้น ถึงจะมีบ้างก็อดทนได้ บังคับใจไม่ให้ท้อถอยได้เสมอ

3. จิตตะ เอาใจฝึกฝนในวิชาที่เรียนนั้นตลอดทั้งกลางวันกลางคืน พยายามนึกคิดและตรึกตรองเอาใจใส่โดยไม่ยอมทอดทิ้ง ไม่ทำอย่างอื่นให้เสียเวลาเรียน

4. วิมังสา หมั่นทบทวน สอบสวนพิจารณาหาเหตุผลในวิชาที่เรียนจนมีความชำนาญทุกแง่ทุกมุม

นอกจากนั้นครูก็ควรจะมีธรรมะอันเหมาะสมกับอาชีพของตน เช่น นาถกรณธรรม คือธรรมอันเป็นที่พึงได้ 10 ประการ คือ

1. สีล รักษากาย วาจาให้เรียบร้อย

2. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้สดับสรับฟังมาก

3. กัลยาณมิตรตตา ความเป็นผู้มีเพื่อนดี

4. โสวัจสสตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย

5. กิงกรณียเสตุ ทักขตา ความขยันช่วยเอาใจใส่ในกิจธุระของเพื่อน

6. รัมมกามตา ความใคร่ในธรรมที่ชอบ

7. วิริยะ เพียรเพื่อละความชั่ว ประพฤติความดี

8. สันโดษ ยินดีด้วยผ้าถุงผ้าห่ม อาหาร ที่นอน ที่นั่ง และยา ตามมีตามได้

9. สติ จำการที่ได้ทำและคำที่พูดแล้วแม่นยำได้

10. ปัญญา รอบรู้ในกองสังขารตามความเป็นจริง

ส่วนพระครูสถาพรพุทธมนต์ ได้กล่าวถึงหน้าที่ของครูไว้ในหนังสือหน้าที่ของคนว่า ครูต้องมีหน้าที่ ดังนี้ (2509 : 108)

1. ตั้งจิตประกอบด้วยพรหมวิหาร 4

2. สอนดีและคุ้มครองดี

3. ฉลาดในการชี้แจงเหตุผล

4. หักให้ศิษย์มีนิสัยรักงาน

5. ตั้งใจวิจารณ์เหตุผลที่ปรากฏเฉพาะหน้า
6. ต้องอบรมใจให้มีกำลังจริง

ดังนั้นจริยธรรม จึงมีความสำคัญต่อการปฏิบัติหน้าที่ของคนในสังคมโดยภาพรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติหน้าที่ของนักเรียนหรือศิษย์ ซึ่งถือว่าเป็นเยาวชนและอนาคตของชาติก็ต้องติดต่อกับปฏิสัมพันธ์กับครูหรืออาจารย์โดยตรง และต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องของศิษย์ และการปฏิบัติหน้าที่ของศิษย์ต่อไป

หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยศิษย์และบทบาทหรือหน้าที่ของศิษย์

ในพระพุทธศาสนายกย่องครูว่ามีความสำคัญเปรียบเสมือนเป็นทิศเบื้องขวา หรือทักษิณทิศตามหลักของทิศ 6 โดยกำหนดว่าศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน 5 คือ

1. ลูกขึ้นยืนรับเมื่อครูอาจารย์เข้ามาหา คือ เมื่อเห็นครูอาจารย์เข้ามาต้องลุกไปต้อนรับแสดงความเคารพตามสมควร และเมื่อไปในที่ใดก็ตาม พบเห็นครูอาจารย์ต้องแสดงความเคารพตามสมควรแก่สถานที่และโอกาส
2. เข้าไปยืนคอยต้อนรับ เพื่อขอคำปรึกษา ชักถาม และรับคำแนะนำ เป็นต้น
3. เชื้อฟุ้ง หรือไฟใจเรียน คือมีใจรักเรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา
4. ประณินันต์ ช่วยบริการ อุปัฏฐากบำรุง คอยรับใช้
5. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพคือเอาจริงเอาจัง ซึ่งถือเป็นกิจสำคัญของศิษย์ (ที.ป.า.11/200

/203)

ผู้ที่เป็นศิษย์ที่ดีต้องมีหลักอริยบท 4 เป็นธรรมประจำใจด้วยเช่นกัน ได้แก่

1. ฉันทะ มีความพอใจเต็มใจที่จะเรียนวิชานั้น ๆ โดยไม่ลังเลสงสัยว่าวิชาอื่นดีกว่า
2. วิริยะ มีความพากเพียร อุตุน บากบั่น ตั้งใจเล่าเรียนโดยไม่ย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก ความหนาว-ร้อน ความอดอยาก ความลำบากตรากตรำ อุปสรรคใด ๆ ทั้งสิ้น ถึงจะมีบ้างก็อดทนได้ บังคับใจไม่ให้ท้อถอยได้เสมอ
3. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ในวิชาที่เรี้นรู้ตลอดทั้งกลางวันกลางคืน พยายามนึกคิดและตรึกตรองเอาใจใส่โดยไม่ยอมทอดทิ้ง ไม่ทำอย่างอื่นให้เสียเวลาเรียน
4. วิมังสา หมั่นทดลองสอบสวนพิจารณาหาเหตุผลในวิชาที่เรียน จนมีความชำนาญทุกแง่ทุกมุม

นอกจากศิษย์ที่ดีต้องมีหลักอริยบท 4 เช่นเดียวกับครูแล้ว ในพุทธศาสนายังมีหลักคำสอนที่กล่าวถึงหน้าที่ของศิษย์ไว้ในหลายแห่งด้วยกัน เช่น

หลักบุพภาคของการศึกษา คือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2 ประการ คือ

1. องค์ประกอบภายนอกที่ดี ได้แก่ มีกัลยาณมิตร หมายถึง รู้จักแสวงหากูรูอาจารย์ผู้แนะนำ

สั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ๆ ทัวไปที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดปัญหาได้ ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม การอ่าน ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อสารมวลชนให้เกิดประโยชน์

2. องค์ประกอบภายในที่ดี ได้แก่ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิด หรือคิดเป็น คือ มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา สืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์แห่งปัจจัย

กล่าวโดยย่อว่า นอกจากรู้จักแสวงหาและเลือกรับความรู้ความคิดเห็นจากครูอาจารย์ เพื่อน คนภายนอก ตำรับตำราและสื่อมวลชนที่เป็นกัลยาณมิตรแล้ว ต้องรู้จักคิดเองเป็นด้วย (ม.ม. 12/497/539)

หลักเสริมสร้างปัญญา ในทางปฏิบัติอาจสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2 อย่าง ข้างต้นนั้นได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลักกฏฉิธรรมหรือกฏ 4 หลักการสร้างเจริญงอกงามแห่งปัญญา คือ

1. สัมปริสังเสวะ เสวนาผู้รู้ คือ รู้จักหาแหล่งวิชา คบหาท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณงามความดี มี ภูมิธรรม ภูมิปัญญานำนำถือน
2. สัทธัมมัสสวนะ ฟังดูคำสอน คือ เอาใจใส่สดับตรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรงและจากหนังสือ หรือสื่อมวลชน ตั้งใจเล่าเรียนค้นคว้า หมั่นปรึกษาสอบถาม ให้เข้าถึงความรู้ที่จริงแท้
3. โยนิโสมนสิการ คิดให้แยกคาย คือ รู้เห็นได้ อ่านได้ ฟังสิ่งใดก็รู้จักคิดพิจารณาด้วยตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะและสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่า นั่นคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น จะเกิดผลอะไรต่อไป มีข้อดีข้อเสีย คุณโทษอย่างไรเป็นต้น
4. ชัมมานุชัมมปฏิบัติ ปฏิบัติให้ถูกหลัก นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนรับฟังและตริตรงให้เห็นชัด แล้วนำไปใช้ หรือปฏิบัติ หรือลงมือทำให้ถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมายให้หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดหมายใหญ่ ปฏิบัติธรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษ เพื่อเกื้อหนุนการทำงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น (อง. จตุกก. 21/248/332)

ศึกษาให้เป็นพหูสูต คือ จะศึกษาเล่าเรียนอะไร ก็ทำตามให้เป็นพหูสูตในด้านนั้น ๆ ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนถึงขั้นครอบงำคุณพหูสูต คือผู้ได้เรียนมากหรือผู้คงแก่เรียน 5 ประการ คือ

1. พหูสูตา ฟังมาก คือ เล่าเรียน สดับฟัง รู้เห็น อ่าน สั่งสมความรู้ในด้านนั้นไว้ให้มากมายกว้างขวาง
2. ธตา จำได้ คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำเรื่องราวหรือเนื้อหาสาระไว้ได้อย่างแม่นยำ
3. วจสตา ปริจิตา คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้พูดอยู่เสมอจนคล่องแคล่วชัดเจน ใครสอบถามก็พูดชี้แจงแถลงได้

4. มนสาอนุเปกจิตา เจนใจ คือ ใส่ใจนึกคิดจนเจนใจ นึกถึงครั้งใดก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัดเจน มองเห็นโล่งตลอดไปทั้งเรื่อง

5. ทิฏฐิยา สุปฏิวิทธา ขบได้ ด้วยทฤษฎี คือ เข้าใจความหมายและเหตุผลแจ่มแจ้ง ลึกซึ้ง รู้ที่ไปที่มา เหตุผล และความสัมพันธ์ของเนื้อความ และรายละเอียดต่าง ๆ ทั้งภายในเรื่องนั่นเองและที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น ๆ ในสาขาวิชาหรือทฤษฎีนั้นไปรู้งตลอดสาย (พระเทพเวที. 2532 : 67)

นอกจากหน้าที่ของศิษย์ที่ปรากฏในหลักคำสอนทางพุทธศาสนาแล้ว หน้าที่ของศิษย์ก็ยังมีปรากฏในที่อื่น ๆ อีก (พระครูสถาพรพุทธมนต์. 2509 : 113)

1. ต้องปฏิบัติตามระเบียบและขนบธรรมเนียมของสำนักเรียนนั้น ๆ
2. ช่วยทำงานของสำนักเรียนตามที่อาจารย์มอบให้
3. ต้องช่วยระวังทรัพย์สินสมบัติของสำนักเรียน
4. ต้องมีความรักใคร่และช่วยเหลือเพื่อนนักเรียน
5. ช่วยระวังทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนนักเรียน
6. ต้องมีอิทธิบาทสี่เป็นธรรมประจำใจ

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการปฏิบัติบทบาทหรือหน้าที่ของครูและศิษย์

การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของคนในสังคม ถือได้ว่าเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมของชาติจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งถัดไป เพื่อสร้างสรรค์ความผาสุก ความสุข ความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าของสังคม สำหรับสังคมไทย ในสมัยโบราณที่ยังไม่มีระบบการศึกษาที่แน่นอนนั้น นับตั้งแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้าที่นี้ก็เป็นหน้าที่ของสถาบันต่าง ๆ ที่สำคัญ 3 สถาบัน คือ บ้าน วัดและวัง ซึ่งทั้ง 3 สถาบันนี้นอกจากจะมีหน้าที่ในการพัฒนาจริยธรรมแล้วยังเป็นผู้ทำหน้าที่ในการให้การศึกษาในด้านต่าง ๆ ด้วย

บ้านเป็นโรงเรียนแห่งแรกของเด็กชายและเด็กหญิง ที่ให้การศึกษาถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคมและมีบทบาทในการอบรม ส่งเสริมจริยธรรมของเด็กมาแต่เริ่มตั้งแต่เริ่มเดินจนเติบโต บิดามารดาหรือผู้ปกครองซึ่งเป็นพุทธศาสนิกชน จึงได้รับเอาคติธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นพื้นฐานทางความคิดและพฤติกรรมตามปกติวิสัยของมนุษย์ เพราะในสังคมไทยประมาณร้อยละ 90 ของพลเมืองทั้งประเทศเป็นพุทธศาสนิกชน จะทำหน้าที่ให้การอบรมทางด้านศีลธรรมจรรยาและให้ความรู้ในด้านต่างๆ โดยที่บิดามารดาและญาติผู้ใหญ่จะตั้งสอนบุตรธิดาและเด็กในปกครองของตนให้รู้จักรับผิดชอบชั่วดี และการประพฤติปฏิบัติที่ดีที่ถูกต้องไปตามลำดับวัย จนเมื่อเติบโตใหญ่เด็กชายก็จะต้องไปเข้ารับการศึกษาคือที่วัด ส่วนเด็กหญิงก็รับการศึกษาที่บ้านจนแต่งงานมีครอบครัว สำหรับบุตรธิดาของเจ้าขุนมูลนายที่บิดานำมาถวายตัวก็รับการศึกษาที่วัง เพื่อรับราชการต่อไป ในบรรดา 3 สถาบันนี้ วัดนับว่าเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของสังคมไทยทุก

ด้าน หัวหน้าครอบครัวส่วนใหญ่เป็นผู้ได้บวชเรียนมาแล้ว เพราะมีประเพณีที่ยึดถือกันว่า ผู้ชายที่จะแต่งงานมีครอบครัวจะต้องได้รับการบวชเรียนมาก่อนแล้วจึงแต่งงานมีครอบครัวได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการศึกษาในสังคมไทยในสมัยโบราณ เป็นการศึกษาทางด้านจริยธรรมมากกว่าการศึกษาทางด้านอื่น ๆ เป็นแบบนี้มาโดยตลอด

ต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยของการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ได้เริ่มมีการศึกษาอย่างมีระบบแบบแผนมากขึ้น มีหลักสูตรที่แน่นอนเป็นหลักฐานแล้ว หน้าที่ในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนไทยก็เป็นหน้าที่ของสถานศึกษา การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนไทยก็คือการจัดจริยศึกษา คือการจัดการศึกษาเพื่อสร้างคุณลักษณะของพลเมืองที่มีคุณธรรม นุคลิกภาพ อุปนิสัยและพฤติกรรมที่เป็นคนดีมีศีลธรรมตามความต้องการของประเทศ หลักสูตรที่เกี่ยวกับจริยศึกษาในโรงเรียน เริ่มมีครั้งแรกตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 โดยจัดเป็นวิชาธรรมจริยา และในโครงการการศึกษาฉบับต่อมา ก็ได้จัดให้มีการสอนจริยศึกษาเป็นหลักสูตรหนึ่งในการศึกษาตลอดเรื่อยมา และในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ทรงจัดตั้งกองลูกเสือขึ้นในโรงเรียนให้ครูเป็นผู้ฝึกหัดอบรม โดยมีจุดประสงค์เพื่อปลูกฝังคุณธรรมให้ยึดมั่นในสันดานเด็ก ซึ่งนับได้ว่าเริ่มมีการจัดให้มีกิจกรรมเสริมหลักสูตร ที่ส่งเสริมจริยธรรมให้แก่ นักเรียนเป็นครั้งแรก ต่อมาในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 ในหลักสูตรก็ได้มีวิชาจริยาซึ่งมีเนื้อหาของคุณธรรมทางหลักพระพุทธศาสนา และในโรงเรียนต่าง ๆ ก็ได้มีการจัดอบรมจริยธรรมให้แก่ นักเรียนด้วย เช่น มีการสวดมนต์ ไหว้พระ ทั้งตอนเช้าก่อนเข้าเรียน ตอนเย็นก่อนเลิกเรียน และในวันสุดสัปดาห์นั้นเป็นประจำ

ต่อมาในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2479 วิชาจริยาที่ได้มีการสอนอยู่ในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเดิม ได้เปลี่ยนเป็นวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม และได้เพิ่มการอบรมนักเรียนหน้าเสาธง 5-10 นาที ก่อนเข้าห้องเรียนหลังจากร้องเพลงชาติถึงเรื่องศีลธรรมจริยา และการปฏิบัติตนของนักเรียนนอกห้องเรียน ส่วนครูประจำชั้นเป็นผู้รับผิดชอบดูแลอบรมสั่งสอนด้านคุณธรรมและจริยธรรมโดยตลอด

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับการศึกษาของชาติไทยมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนการศึกษาของชาติทุกฉบับจะต้องมีการกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอนเกี่ยวกับจริยธรรมไว้เสมอ แม้ว่าบางครั้งจะเปลี่ยนชื่อเรียกเป็นอย่างอื่นบ้าง เช่น จริยศึกษา หน้าที่พลเมือง-ศีลธรรม เป็นต้น แต่โดยเนื้อหาสาระแล้วก็ยังเป็นเรื่องของจริยธรรมอยู่นั่นเอง ซึ่งเป็นที่ยืนยันได้ว่า หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักจริยธรรมยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป และผู้ที่ได้รับอิทธิพลจากหลักคำสอนในเรื่องจริยธรรมของพุทธศาสนามากที่สุดก็คือ ผู้ที่ประกอบอาชีพการเป็นครูและนักเรียนที่เข้ารับการศึกษาใน

สถานศึกษาต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อให้สถานศึกษาเหล่านั้นได้ปลูกฝังจริยธรรมที่ดีของชาติออกสู่สังคมตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาต่อไป

การที่ครูและนักเรียนจะปฏิบัติหน้าที่ต่อกันได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น จะต้องยึดถือและปฏิบัติตามหลักจริยธรรมสำหรับครูและนักเรียน ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้อย่างเคร่งครัด ซึ่งจากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาได้วางแนวทางในการปฏิบัติสำหรับครูและนักเรียนดังต่อไปนี้

ตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนามีหลักสำคัญอยู่ 3 ประการ ซึ่งเป็นโอวาทของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงอยู่ตลอดกาล 45 พรรษา คือตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนถึงดับขันธปรินิพพานหรือที่เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ คำสอนดังกล่าวแม้มีมากเพียงใด วิจิตรพิสดารเพียงใดก็ตาม ก็ย่อมอยู่ในโอวาททั้ง 3 นี้ทั้งสิ้น กล่าวคือ

1. เว้นจากการทุจริต คือ เว้นจากการประพฤดิชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ
2. ประกอบสุจริต คือ ประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ
3. กระทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น (ที. มหา.

10/54/57)

อนึ่ง โอวาททั้ง 3 อย่างนี้ ได้แก่ไตรสิกขา คือ เว้นจากทุจริต ได้แก่ ศีล ประกอบสุจริต ได้แก่ สมาธิ กระทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง ได้แก่ ปัญญา ซึ่งโอวาททั้ง 3 อย่างมีสาระสำคัญดังนี้คือ

ทุจริต 3 อย่าง ได้แก่

1. ประพฤติชั่วด้วย กาย	เรียกว่า กายทุจริต
2. ประพฤติชั่วด้วย วาจา	เรียกว่า วจีทุจริต
3. ประพฤติชั่วด้วย ใจ	เรียกว่า มโนทุจริต

สุจริต 3 อย่าง ได้แก่

1. ประพฤติชอบด้วย กาย	เรียกว่า กายสุจริต
2. ประพฤติชอบด้วย วาจา	เรียกว่า วจีสุจริต
3. ประพฤติชอบด้วย ใจ	เรียกว่า มโนสุจริต

สุจริตทั้ง 3 นี้มีหลักการปฏิบัติตรงกันข้ามกับทุจริต 3 เป็นทางที่จะนำไปสู่ความสุข ความเจริญ ซึ่งเป็นผลที่พึงปรารถนา อันบุคคลจะพึงได้ พึ่งถึงทั้งในชาตินี้และชาติหน้า คือ สுகติโลก สวรรค์ (ที. ปา. 11/331/222)

ซึ่งผลจากการเว้นจากทุจริต 3 และประกอบสุจริต 3 แล้ว ย่อมมีผลทำให้จิตใจของบุคคลหมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง มีสภาพที่บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว เป็นทางแห่งการเกิดปัญญา ซึ่งมีผลต่อการ

พิจารณาแก้ปัญหาเพื่อพ้นจากความทุกข์ต่าง ๆ และเพื่อบรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ในแต่ละขั้น ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว

ผู้ทำหน้าที่สั่งสอนให้การศึกษาแก่ผู้อื่นโดยเฉพาะครูอาจารย์ พึงประกอบด้วยคุณสมบัติและพฤติกรรมตามหลักแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ ครูควรถึงพร้อมด้วยคุณธรรม ดังต่อไปนี้

1. คุณธรรมของสัตบุรุษ เรียกว่า สัปปริสธรรม 7 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะของกัลยาณมิตร หรือคนดีเฉพาะตัวของครู ได้แก่

1.1 ฆมมณฺฑตา รู้หลักและรู้จักเหตุผล คือรู้หลักการและรู้กฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติกิจหน้าที่และการดำเนินกิจการต่าง ๆ รู้เข้าใจในสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น รู้ว่าตำแหน่งฐานะ อาชีพการงานของตนมีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการจะต้องทำอะไรอย่างไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุถึงผลสำเร็จที่เป็นไปได้ตามหน้าที่ และความรับผิดชอบนั้น ๆ ตลอดจนถึงขั้นสูงสุดคือรู้เท่าทันกฎธรรมหรือหลักความจริงของธรรมชาติ เพื่อปฏิบัติต่อชีวิตอย่างถูกต้อง มีจิตใจเป็นอิสระไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตนั้น

1.2 อุตตณฺฑตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักธรรมหรือหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าหลักการนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร รู้ว่าที่ตนทำอย่างนั้น ๆ ดำเนินชีวิตอย่างไรเพื่อประสงค์อะไรหรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไร ที่มีหน้าที่ตำแหน่งฐานะ การงานอย่างนั้น เขากำหนดวางกันไว้เพื่อความมุ่งหมายอะไร กิจการที่ตนทำอยู่ขณะนี้ เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสียอย่างไร เป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุด คือ รู้ความหมายของคติธรรมและประโยชน์ที่เป็นสาระของชีวิต

1.3 อุตตณฺฑตา รู้จักคน คือรู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดีในการพูด การปฏิบัติกิจและทำการต่าง ๆ ตลอดจนถึงการพักผ่อนหลับนอนและการสนุกสนานรื่นเริงต่าง ๆ เช่นครูอาจารย์ว่าตนเองมีสติปัญญาและมีปฏิภาณแค่ไหน

1.4 มตตณฺฑตา รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอเหมาะพอดี หรือการรู้จักประมาณ เป็นลักษณะของคนดี เพราะคนดีจะต้องรู้จักประมาณ ในการใช้จ่ายและคุณสมบัติที่มีต่อสังคมบุคคลบางคนได้รับความลำบากในปัจจุบันนี้ ส่วนหนึ่งสาเหตุมาจากความไม่รู้จักประมาณ

1.5 กาลณฺฑตา รู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงานปฏิบัติงานปฏิบัติกรต่าง ๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร และทำให้ตรงเวลาให้เป็นเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ถูกเวลา เช่น รู้จักเวลาเรียน เวลาทำงาน เวลาพักผ่อน เป็นต้น

1.6 ปริสณฺฑตา รู้จักชุมชน คือรู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน รู้กาลอันควรประพฤติปฏิบัติใน

ถิ่นชุมชน และต่อชุมชนนี้ เมื่อเข้าไปหา ควรต้องทำกริยาอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้องกับควรต้อง สงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้อย่างนั้น ๆ เป็นต้น

1.7 ปุคคลณฤดา หรือ ปุคคลปโรปรณฤดา คือรู้จัก และเข้าใจ ความแตกต่างแห่งบุคคล โดยอรรถาสัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง เช่นควรจะคบหรือ ไม่คบ ได้คดีอะไรจะสัมพันธ์เกี่ยวข้อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไรจึงจะได้ผลดี เป็นต้น (อง. สตุตค. 23/34/33, ที. ปา. 11/331/264)

นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมอันถือว่า เป็นคุณสมบัติประกอบด้วยกัลยาณมิตรได้ คือ

1. เป็นผู้มีสมาธิรวดเร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย
2. เป็นผู้ทรงจำที่สดับแล้ว
3. เป็นผู้พิจารณาความหมายใจความของธรรมที่ทรงจำไว้ได้
4. เข้าใจความหมาย (อรรถ) เข้าใจหลัก (ธรรม) ดีแล้ว ปฏิบัติถูกแล้ว
5. เป็นผู้มีวาจางาม กล่าวกัลยาณพจน์ ประกอบด้วยถ้อยคำอย่างชาวเมือง สละสลวย

จะฉาน ทำให้รู้เนื้อความแจ่มแจ้ง

6. เป็นผู้สามารถแสดงธรรมชนิดที่ชี้ให้เห็นชัด ชวนให้ปฏิบัติ เราให้กล้าปลุกให้ตื่นแรง ได้ (อง. อฎสค. 23/152/269)

2. พระพุทธเจ้าทรงมีพระสุรเสียง (หลักการใช้วาจา) ประกอบด้วยองค์ 8 ประการ แม้ว่า เรื่องของเสียงจะเป็นเรื่องของธรรมชาติก็ตาม แต่ผู้สอนอาจฝึกการใช้เสียงทั้งจังหวะ หรือการเน้น ตามความต้องการได้ ควรรู้จักปรับปรุงเสียงให้มีจังหวะสูงต่ำตามสมควร เสียงดังหรือเสียงเบา สมัย ปัจจุบันก็อาศัยเครื่องขยายเสียงเข้าช่วยได้ ดังนั้นในเรื่องของการปรับเสียงครูอาจถือหลักปฏิบัติได้ ดังนี้

- 2.1 มีน้ำเสียงสละสลวย
- 2.2 มีน้ำเสียงฟังได้ชัดเจน
- 2.3 มีน้ำเสียงไพเราะชวนให้ฟัง ไม่รู้สึกรำเอื่อ
- 2.4 มีน้ำเสียงเหมาะสมกับโสตประสาทของผู้ฟัง
- 2.5 มีน้ำเสียงกลมกล่อม
- 2.6 มีน้ำเสียงไม่แหบพร้า กระจาย
- 2.7 มีน้ำเสียงลึกลึกใจผู้ฟัง
- 2.8 มีน้ำเสียงก้องและไม่แหบเครือ (ม. ม. 13/589/406)

ในการสอนอย่างมีเหตุผล เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยปัญญาของเขาเองนั้น ครูควรเน้นให้ผู้ฟังเข้าใจหลักในการฟังและการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ด้วยหลักธรรมในข้อ ต่อไปนี้

3. กาลามสูตร ซึ่งมีหลักปฏิบัติคือ

- 3.1 อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา
- 3.2 อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
- 3.3 อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ
- 3.4 อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- 3.5 อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก
- 3.6 อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน
- 3.7 อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- 3.8 อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- 3.9 อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
- 3.10 อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือที่ว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

ต่อเมื่อให้รู้ เข้าใจด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้น แล้วจึงควรละข้อที่เป็นอกุศลหรือมีโทษ แล้วถือปฏิบัติตามข้อที่เป็นกุศล ไม่มีโทษนั้น (อง. ติก. 20/505/179)

แม้ว่าครูจะสอนเน้นให้นักเรียนรู้จักปัญญาใช้เหตุผลแล้วก็ตาม แต่เนื่องจากคนไม่อาจบรรลุผลจากการศึกษาระดับสูงสุดได้เหมือนกัน พระพุทธศาสนาจึงมีระดับการศึกษาที่จะช่วยให้คุณสามารถหาความสุขได้ตามสมควรแก่ผลแห่งการศึกษา โดยมุ่งไปที่การได้รับประโยชน์ 3 ระดับ ดังหลักธรรมที่จะกล่าวในข้อ ต่อไปนี้

4. ธรรมที่ว่าด้วยประโยชน์แห่งการศึกษา 3 ระดับ คือ

4.1 ทิฏฐิธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ที่คนจะพึงอยู่ดีมีสุขในปัจจุบันชาติ โดยมิได้มีเป้าหมายอยู่ที่ความสุขอันเกิดจากการมีทรัพย์ การสามารถซื้อหาจับจ่ายทรัพย์ได้ การไม่ต้องเป็นหนี้สินใคร และการทำงานที่ปราศจากโทษ คือไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม ซึ่งการจะบรรลุเป้าหมายระดับนี้ พระพุทธศาสนาได้วางหลักในการดำรงชีวิตไว้เป็นอันมาก ที่สำคัญคือ

4.1.1 อุฏฐานสัมปทา สมบูรณ์ด้วยความหมั่นขยันในกิจการงาน ตามฐานะหน้าที่ของตน

4.1.2 อารักขสัมปทา สมบูรณ์ด้วยการรักษาทรัพย์ วิชาความรู้ ชีตความสามารถในการทำงานของตนไว้ การศึกษาทรงแสดงไว้ทุกขั้นตอน ไม่ได้มุ่งประโยชน์แต่เพียงปัจจุบันแต่มุ่งประโยชน์ภายภาคหน้าด้วย

4.1.3 กัลยาณมิตตตา คบหาสมาคมกับคนดี เป็นหลักในการร่วมความคิด ร่วมกิจกรรม ร่วมผลประโยชน์กัน

4.1.4 สมชีวิตา ดำรงชีวิตตามสมควรแก่ฐานะทางสังคม ทรัพย์สิน ความจำเป็น

โดยไม่ฝืนเคือง หรือฟุ้งเฟ้อจนเกินไป

4.2 สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ภายนอก ประโยชน์ที่ถาวร มั่นคงกว่า อำนวยผลทั้งในชาติปัจจุบันและชาติต่าง ๆ ไปด้วย ซึ่งได้แก่ การควบคุมความประพฤติการกระทำ ของตนให้ออกมาในทางที่ดี ด้วยการสร้างปัจจัยแห่งกุศลกรรม จากหลักกรรม 4 ประการ คือ

4.2.1 สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมสมบูรณ์ด้วยศรัทธา คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มีความเชื่อมั่นในหลักการ วิธีการระบบคำสอนตนเอง ครูอาจารย์ เป็นต้น

4.2.2 สีสสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือ รักษากาย วาจาเรียบร้อยดีไม่มีโทษ สมบูรณ์ด้วยระเบียบวินัย กฎเกณฑ์ที่ต่างต่าง ๆ ไม่บกพร่องทางความประพฤติทั้งทางกาย และทาง วาจา

4.2.3 จากสัมปทา ถึงพร้อมสมบูรณ์ด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยความสุขให้ แก่บุคคลอื่น เห็นคุณค่าของการเสียสละ ในลักษณะของการสงเคราะห์ อนุเคราะห์กัน

4.2.4 ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ไม่ใช่ ประโยชน์ พยายามสร้างปัญญาไปโดยลำดับ จนสามารถใช้ปัญญา เป็นหลักคุ้มครองใจ ตัดสินปัญหา เป็นประทีปส่องทางชีวิต ให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ชอบธรรม

4.3 ปรมัตถประโยชน์ คือประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึงการได้บรรลุ ความสมบูรณ์ด้วยธรรม ในระดับพระอริยบุคคล ซึ่งเป็นผลเกิดจากการปฏิบัติตามหลักของอริยมรรค มืองค์ 8 ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันทำให้ผู้ศึกษาถึงความจริงแห่งอริยสัจทั้ง 4 ประการ ด้วย ญาณทั้ง 3 คือ

“สติญาณ กิจญาณ และกตญาณ อันผุดเกิดขึ้นในจิตของผู้ปฏิบัติตามหลักของ อริยมรรคเมืองค์ 8 ประการ ให้สมบูรณ์ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา” (อง. อฎฐก. 23/144/2223-234)

การศึกษาเป็นระบบพัฒนาชีวิต เพื่อให้เป็นชีวิตที่มีความบกพร่องน้อยที่สุด เพื่อความ สมบูรณ์ในแต่ละระดับของชีวิต แต่การสอนให้คนเกิดความรู้ความเข้าใจในแต่ละเรื่องไม่ใช่เป็นเรื่อง ง่าย จำต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ เข้าประกอบเป็นอันมาก จึงได้นำพุทธทระณะในการสอนมาเป็นแนวทาง เพื่อพิจารณาเลือกใช้ให้เหมาะสมแก่โอกาส ฐานะของบุคคลนั้น ๆ เพราะคนเรามีความแตกต่างกัน ตามระดับสติปัญญา ชีตความสามารถในการเรียนรู้จึงไม่เท่ากัน ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกคน ออกเป็น 4 ประเภท ดังธรรมที่จะกล่าวต่อไป

5. บัว 4 เหล่า หรือบุคคล 4 ประเภท ซึ่งมีความแตกต่างกันในด้านสติปัญญา ได้แก่

5.1 อุกคตัตถัญญ หมายถึง ระดับสติปัญญาที่เปรียบดังดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำ พร้อมทั้งจะบาน เปรียบได้กับบุคคลที่มีพื้นฐานทางสติปัญญาสูง สามารถเข้าใจเรื่องที่ต้องเรียน แม้เพียงด้วยการบอก หัวข้อหลักให้ อาจรู้ธรรมเพียงแต่ยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงเท่านั้น

5.2 วิปจิตัญญู หมายถึง ระดับสติปัญญาที่เปรียบดังดอกบัวปริ่มน้ำ หรือ กำลังโผล่พ้นน้ำ เปรียบได้กับบุคคลที่มีสติปัญญาหย่อนลงมากกว่าพวกแรก จะต้องอาศัยการอธิบายขยายความเรื่องนั้น ๆ ออกไปก่อน จึงจะเกิดความรู้ความเข้าใจได้

5.3 เนชยะ หมายถึง ระดับสติปัญญาที่เปรียบดังดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ เปรียบเหมือนกับบุคคลที่มีระดับสติปัญญาน้อย จำต้องอาศัยการค่อย ๆ แนะนำ ชี้แจง อุปมาอุปไมย รอคอยกาลเวลา ประสพการณ์ต่าง ๆ จึงสามารถเรียนรู้เข้าใจวิชาการต่างๆ ได้ แต่ก็ยังสามารถเรียนรู้ได้ในระดับหนึ่ง

5.4 ปทปรมะ หมายถึง ระดับสติปัญญาที่เปรียบดังดอกบัวที่อยู่ในตม ดอกบัวชนิดนี้ โอกาสโผล่ขึ้นมาบนเหนือหน้า เป็นไปอย่างยากลำบาก ต้องเป็นอาหารของสัตว์ชนิดต่างๆ เปรียบเหมือนคนปัญญาอ่อน และไม่สนใจในการศึกษาหาความรู้ แม้จะฟังคำแนะนำทั้งโดยย่อและพิสดารแล้วก็ตาม ยังไม่สามารถจะรู้ตามความเป็นจริงได้ในชาตินี้ ไม่อาจพัฒนาได้ หรือถ้าจะพัฒนา ก็เป็นไปอย่างยากลำบาก (อง. จตุกก. 21/133/202)

จากการจำแนกบุคคลออกเป็น 4 ประเภท ตามพุทธวิธีดังกล่าว ทำให้ครูสามารถพิจารณาความแตกต่างของนักเรียนได้ในระดับสติปัญญา เพื่อที่ครูจะได้วางแผนการสอนให้ถึงพร้อมด้วยประโยชน์อันควรที่นักเรียนจะได้รับ หรือสามารถรับได้ตามความต่างนั้น ๆ

6. หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น เมื่อนำมาวิเคราะห์ในเชิงการศึกษาแล้วจะพบว่าคือองค์ประกอบในการสอนเพื่อเป็นสื่อในการนำวิชาการต่าง ๆ เข้าไปสู่จิตใจของผู้เรียน เรียกว่า “วงศัตถุศาสตร์” ซึ่งประกอบด้วยองค์ 9 พอเป็นแนวทางที่ครูจะได้นำไปพิจารณาในการนำไปใช้ต่อไป ดังมีหลักสำคัญคือ (อง. จตุกก. 21/133/161)

6.1 สุตตะ ทรงสอนด้วยบทเรียงความ มีการเน้นประเด็นที่ต้องการ จบลงในแต่ละเรื่องแต่ละตอน ตามควรแก่พื้นฐานของผู้ฟัง

6.2 เคยยะ ทรงสอนด้วยบทฉันท์ หรือคำกลอน ที่มีข้อความสั้น ๆ แต่กินใจผู้ฟัง สามารถจำได้ กำหนดได้ง่าย คือการยกคำคม ๆ ของนักปราชญ์ต่าง ๆ ที่ยังใช้กันในปัจจุบันนั่นเอง

6.3 ไวยากรณ์ สอนหลักภาษาในการใช้ร้อยแก้ว

6.4 คาถา คือสอนด้วยฉันทลักษณ์ต่าง ๆ เป็นข้อความสั้น ๆ เช่นเดียวกัน

6.5 อุทาน เป็นคำทำนองคติพจน์ คำคมคำขวัญข้อเตือนใจเสริมแนวคิดต่าง ๆ

6.6 อิติวุตตะ สอนวิธีแบบบรรยาย แล้วสรุปเข้าหาสาระตะแห่งเรื่องนั้น ๆ

6.7 ชาดก การนำเอานิทาน บุคคล ประวัติศาสตร์ เข้ามาเป็นเครื่องประกอบในการทำความเข้าใจ สามารถถือเป็นแบบในการดำเนินชีวิตได้ ทั้งฝ่ายที่ควรเว้น และควรประพฤติ

6.8 อัปภูตัมมะ ทรงสอนด้วยการนำเอาจุดเด่นของบุคคล ธรรม ที่อัสจรรยทำให้ผู้ฟังรู้สึกถึง ในความอัสจรรยเหล่านั้น อันเป็นการสร้างแรงผลักดันประการหนึ่ง ที่จะช่วยให้คนเกิดความใฝ่ฝัน เมื่อเกิดความใฝ่ฝันก็เกิดความทะเยอทะยาน เมื่อเกิดความทะเยอทะยานก็จะใช้ความ

พยายามเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ตนต้องการ นั่นคือสร้างความประทับใจขึ้นในสำนึกของผู้เรียนเพื่อให้เกิดความพยายามที่จะเลียนแบบที่ดี อันตนมีความประทับใจอยู่

6.9 เวทลละ สอนแบบการตั้งปัญหาให้ตอบ หรือเปิดโอกาสให้เขาถามปัญหา แล้วพยายามดึงประเด็นของปัญหาเข้ามาสู่เป้าหมายที่ต้องการ

องค์ประกอบแห่งคำสอนทั้ง 9 นี้ ในการเรียนการสอนปัจจุบัน ก็ยังสามารถที่จะนำมาประยุกต์ใช้ได้ สำคัญอยู่ที่การ “ใช้เป็น” ซึ่งบางคราวอาจจะเริ่มด้วยแนวการบรรยายแบบสุตะ นำเรื่องราว นิทาน บุคคลมาเป็นตัวอย่างแบบชาดก ทดสอบความเข้าใจด้วยการถามปัญหาแบบเวทลละ สรุปรู้ประเด็นแบบอิติวุตตะกะ หรือให้หลักในการจดจำสั้น ๆ เป็นคาถา แม้เป็นการพูดในเรื่องเดียวกันก็ตาม แต่ละตอนให้สลับเปลี่ยนวิธีการ ใช้ให้ควรแก่กรณีนั้น ๆ ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจ คอยติดตาม ไม่เบื่อหน่ายได้เหมือนกัน (วินย. 1/7/9)

สำหรับแนวทางปฏิบัติของครูเพื่อสั่งสมคุณความดี และเป็นการสร้างเสริมบุคลิกภาพของครู ให้เป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับเด็ก เพื่อให้สมดังเป็นแม่พิมพ์ของชาติซึ่งมีหลักแห่งคุณธรรมที่สำคัญ ดังนี้

1. ฆราวาสธรรม 4 คือธรรมสำหรับฆราวาสผู้ครองเรือน หรือเป็นหลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ที่เรียกว่าฆราวาสธรรมนั้น เป็นข้อปฏิบัติโดยตรงของฆราวาส ถ้าฆราวาสผู้ใดขาดธรรมะ 4 อย่างนั้น การดำรงชีวิตจะไม่มี ความราบรื่นและไม่มีความสุข แต่ถ้ายึดธรรมทั้ง 4 นั้นเป็นข้อปฏิบัติ การครองเรือนก็จะราบรื่น มีความสุข ความเจริญ ได้แก่

1.1 สัจจะ คือ ความจริง ความสัตย์ หรือความซื่อตรงต่อกัน ผู้ครองเรือนพึงตั้งอยู่ใน 5 สถาน คือ ตรงต่อหน้าที่ ตรงต่อการทำงาน ตรงต่อเวลา ตรงต่อบุคคล และตรงต่อความดี

1.2 ทมะ คือ การฝึกฝน หรือ การข่ม พระพุทธองค์ทรงสอนให้มี ทมะ คือ ฝึกหัดอบรมตนเอง ให้เป็นงาน ทำมาหากินเป็น จะฝึกตนได้อย่างนี้ก็ต้องข่มใจ ฝึกใจตนเอง การหยุดคือการยับยั้งตัวเอง ไม่ให้ถลไปสู่อุบัติความชั่วความผิด เช่น เป็นคนติดการพนัน นักเลงเจ้าชู้ ดิคาเสพติด เป็นต้น

1.3 ขันติ คือ ความอดทน เป็นลักษณะความเข้มแข็งของจิต ในการพยายามทำความดี และถอนตัวออกจากความชั่ว อันบัณฑิตพึงบำเพ็ญขันติใน 4 สถาน คือ อดทนต่อความลำบาก อดทนต่อความทุกข์เวทนา อดทนต่อความเจ็บใจ และอดทนต่ออำนาจกิเลส

1.4 จาคะ คือ ความเสียสละ หมายถึง ความตั้งใจหรือตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือเสีย เรียนรู้ที่จะสละวัตถุ คือ สละทรัพย์สิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น เช่น สละเงินสมทบทำสะพาน สร้างโรงพยาบาล สร้างโรงเรียน ซื่อรดดับเพลิง เป็นต้น ตลอดจนสละอารมณ์ หมายความว่า เป็นคนรู้จักปล่อยวางอารมณ์ที่เป็นข้าศึกต่อความสงบใจ เช่น ความโกรธเคืองขัดใจกับคนอื่น จะเป็นกับภรรยาสามี กับเพื่อนฝูง หรือกับเพื่อนบ้านก็ตาม

ในหมวดธรรมนี้ “ทมะ” มุ่งเอาด้านปัญญา ส่วน “ขันติ” เน้นในแง่วิริยะ (ส. ส.

15/845/2)

2. พรหมวิหาร 4 คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ เป็นธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักในใจ เครื่องอยู่ของผู้ใหญ่ ธรรมของผู้ใหญ่ ธรรมของผู้เป็นใหญ่ เป็นธรรมที่แสดงถึงจิตใจที่มีคุณภาพหรือมีความพร้อมที่จะลงมือปฏิบัติได้ทันที และเป็นธรรมกำกับความประพฤติจึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมั่นจดและปฏิบัติต่อมนุษย์ทั้งหลายโดยชอบ ได้แก่

2.1 เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาจะให้มีความสุข ปรารถนาจะให้มีความสุข การมีเมตตาจะทำให้เห็นคุณค่าของชีวิตมากขึ้น จนทำบาปไม่ลง ทุกคนจะมีเมตตาได้ต้องพยายามฝึกหัดแผ่เมตตา แผ่ความรักไปให้แก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง การแผ่เมตตาต้องฝึกจิตใจไปวงแคบ ๆ แล้วค่อยขยายให้กว้างออกไปเรื่อย ๆ นับแต่ตัวตัวเองก่อน แล้วก็แผ่ความรักไปยังบิดามารดา ญาติพี่น้อง มิตรสหาย ลูกศิษย์ลูกหา ตลอดจนถึงคนทั่วโลก แลสัตว์เครื่องนุ่งห่มไป ปรารถนาให้เขาเหล่านั้นมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ทั่วหน้า

2.2 กรุณา คือ ความสงสาร คือคิดจะช่วยให้นมนุษย์หรือสัตว์ทั่วไปที่มีความทุกข์อยู่แล้ว ให้พ้นจากความทุกข์ เมื่อเห็นใครก็ตามได้รับความทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นบุตรหลานคนในบังคับบัญชา ตลอดจนศัตรูและสัตว์ทุกชนิดก็มีจิตใจสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ สิ่งใดพอจะช่วยเหลือกันได้ก็ต้องช่วยเหลือกันตามกำลังความสามารถ

2.3 มุทิตา คือ พลอยยินดี ดีใจเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี เห็นเขาได้ตำแหน่ง ได้เงินเดือนขึ้นเป็นพิเศษ สอบได้คะแนนดี หรือประสบความสำเร็จก็พลอยชื่นชมยินดีด้วย เพื่อส่งเสริมให้กำลังใจให้เขาทำความดียิ่งขึ้นไป การพลอยยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี ทำให้จิตใจของเราเข้มแข็งเบิกบาน ไม่ใช่พอเห็นเขาได้ดีเกินหน้าเกินตาตนแล้วก็เกิดความอิจฉาริษยาผู้ที่ได้ดีกว่าตนจะมีแต่ความทุกข์ จิตของเขาจะร้อนรุ่มหาความสุขสงบไม่ได้

2.4 อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง หรือ การวางเฉย การเฝ้าดูเหตุการณ์อยู่ห่าง ๆ ด้วยความสนใจ เป็นลักษณะของอุเบกขา คนที่มีอุเบกขาไม่มีความลำเอียง เช่น เห็นคนที่ชอบพอกันทำผิดแล้วถูกจับกุมลงโทษก็ไม่เข้าข้างคนผิด เพราะจะทำให้เสียความยุติธรรม ต้องวางใจเป็นกลางไม่หาวิธีปกปิดความผิด หรือหาทางช่วยในทางผิด ต้องปล่อยให้เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รับผิดชอบตัดสินใจไปตามตัวบทกฎหมาย ถือว่าเป็นกรรมของเขา เขาสร้างกรรมอย่างไรไว้ก็ต้องได้รับผลของกรรมนั้น แต่ไม่คิดซ้ำเติม เมื่อคนที่เราไม่ชอบหน้าถูกจับกุมลงโทษหรือได้รับความนิบหนาย ผู้มีจิตอุเบกขาจึงต้องมีจิตเรียบตรง เทียบธรรมคุณตราขัง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉย สงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขา

รับผิดชอบคนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน

ผู้ดำรงอยู่ในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา ย่อมรักษาธรรมไว้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ต้องมีอุเบกขาคือที่จะมิให้เสียธรรม ตามปกติผู้ใหญ่จะต้องมีเมตตากรุณา แต่ถ้าการแสดงเมตตากรุณานั้น จะทำให้เสียความยุติธรรม ก็ต้องวางใจเป็นกลาง คือตั้งอยู่ในอุเบกขา

พรหมวิหารนี้บางครั้งก็แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหม หรือเสมอด้วยพรหม หรือธรรมเป็นเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่ ซึ่งพรหมวิหาร 4 นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปมัชฌา 4 เพราะแผ่สมาธิโดยทั่วไปในมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต พรหมวิหารเมื่อมีในผู้ใดย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติแก่ผู้อื่นด้วยสังกหัตถุ เป็นต้น (อภิ. ส. 34/190/78)

3. ธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองโลก 2 คือธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่สับสนวุ่นวาย ได้แก่

3.1 หิริ คือ ความละอายใจต่อการทำชั่ว

3.2 โอตตปปะ คือ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว (อง. ทก. 20/255/49)

4. ธรรมที่ทำให้งาม 2 ประการ ได้แก่

4.1 ขันติ คือ ความอดทน อดได้ ทนได้ เพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบธรรม

4.2 โสรจจะ คือ ความสงบเสงี่ยม อธิษาศัยงาม รักความประณีตหมั่นจดเรียบร้อยงดงาม (อง. ทก. 20/410/87)

ธรรมะ 2 ประการนี้ เป็นเครื่องส่งเสริมบุคลิกลักษณะ ทำให้เป็นคนมีเหตุผล หนักแน่น มั่นคง สุขภาพเรียบร้อยน่านับถือ ผู้มีคุณธรรม คือ ขันติและโสรจจะประจำใจย่อมเป็นคนที่มีน้ำใจงาม น้ำใจดี มีกิริยาวาจาสุภาพ สงบเสงี่ยมไม่ก่อการทะเลาะวิวาทกับใคร ๆ ย่อมเป็นคนที่น่ารักน่านับถือ เมื่อบุคคลมีหิริ โอตตปปะ ขันติและโสรจจะ พร้อมแล้วย่อมเป็นผู้มีจิตใจหนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไหวง่าย เป็นผู้มีสติรู้ตัวอยู่เสมอ คุณธรรมในขั้นสูงก็จะบังเกิดขึ้นแก่จิตเป็นลำดับต่อไป

5. สัมปชัญญะ 4 คือ ความรู้ตัวที่พร้อม ความรู้ชัด ความรู้ทั่วชัด ความตระหนัก ได้แก่

5.1 สาดถกสัมปชัญญะ คือ รู้ชัดว่ามีประโยชน์ หรือตระหนักในจุดหมาย คือ รู้ตัวตระหนักชัดว่าสิ่งที่กระทำนั้นมีประโยชน์ตามความมุ่งหมายอย่างไรหรือไม่ หรือว่าอะไรควรเป็นจุดมุ่งหมายของการกระทำนั้น โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะเลือกทำสิ่งที่ตรงกับวัตถุประสงค์หรืออำนวยการประโยชน์ที่มุ่งหมาย

5.2 สัปายสัมปชัญญะ คือ รู้ชัดว่าเป็นสัปายะ หรือตระหนักในความเหมาะสม

เกื้อกูล คือรู้ตัวตระหนักชัดว่าสิ่งของนั้น การกระทำนั้น ที่ที่จะไปนั้น เหมาะกับตน เกื้อกูลแก่ สุขภาพ แก่กิจ เอื้อต่อการสละละดแห่งอกุศลธรรมและการเกิดขึ้นเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรม จึง ใช้ จึงทำ จึงไป หรือเลือกให้เหมาะ โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะเลือกทำแต่สิ่งที่เหมาะสม เอื้อต่อกาย จิต ชีวิต กิจ พันธุกรรม และภาวะของตน

5.3 โจรสัมปชัญญะ คือ รู้ชัดว่าเป็นโจร หรือตระหนักในแดนงานของตน คือ รู้ตัวตระหนักชัดอยู่ตลอดเวลาถึงสิ่งที่เป็นกิจ หน้าที่ เป็นตัวงาน เป็นจุดของเรื่องที่ตนกระทำ ไม่ว่าจะ เป็นไปไหนหรือทำอะไรอื่น ก็รู้ตระหนักอยู่ ไม่ปล่อยให้เลื่อนลอยไปมิใช่ว่าพอทำอะไรอื่น หรือไป พบสิ่งอื่นเรื่องอื่น ก็เตลิดเพริดไปกับสิ่งนั้นเรื่องนั้นเป็นนกบินไม่กลับรัง โดยสาระ คือ ความรู้ตระหนักที่จะคุมกายและจิตไว้ให้อยู่ในกิจในประเด็นหรือแผนงานของตนไม่ให้เขว เตลิดหรือเลื่อนลอย หรือหลงลืมไปเสีย

5.4 อสัมโมหสัมปชัญญะ คือ รู้ชัดว่าไม่หลง หรือตระหนักในตัวเนื้อหาของสภาวะ ไม่หลงไหลพันเพื่อน คือเมื่อไปไหน ทำอะไร ก็รู้ตัวตระหนักชัดในการเคลื่อนไหว หรือในการกระทำนั้น และในสิ่งที่กระทำนั้น ไม่หลง ไม่สับสนจะงะพันเพื่อน เข้าใจล่วงตลอดไปถึงตัวสภาวะในการกระทำที่เป็นไปอยู่นั้นว่าเป็นเพียงการประสมกันขององค์ประกอบและปัจจัยต่าง ๆ ประสานหนุนเนื่องกันขึ้นมาให้ปรากฏเป็นอย่างนั้น โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักในเรื่องราว เนื้อหาสาระและสภาวะของสิ่งที่ตนเกี่ยวข้อง หรือกระทำอยู่นั้นตามที่เป็นอย่างจริงโดยสมมติสังขะ หรือตลอดถึงโดยปรมัตถสังขะ มิใช่พรวดพราดทำไป หรือสักแต่จะทำมิใช่ทำอย่างมมายไม่รู้เรื่อง และไม่ถูกหลอกให้ลุ่มหลงหรือเข้าใจผิดไปเสียด้วยความพรัมัว หรือด้วยลักษณะอาการภายนอกที่ยั่วหรือเข้าชวนเป็นต้น (วิภจจ. อ. 451)

6. โลกธรรม 8 คือธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกอยู่ และสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามธรรมนั้นเพราะฉะนั้นจึงต้องไม่มีความหวั่นไหวต่อโลกธรรม คือธรรมดาของโลก หรือความเป็นตามคติธรรมดาซึ่งหมุนเวียนมาหาสัตว์โลก และสัตว์โลกก็หมุนเวียนไปตาม แต่บุคคลผู้มีคุณธรรมดังกล่าวมาแล้วเป็นต้นว่า ขันติ โสรัจจะ และสัมปชัญญะ 4 ย่อมไม่หวั่นในโลกรธรรม 8 อันได้แก่

6.1 ลาก หมายถึง การได้มาซึ่งสิ่งอันพึงใจ คือใครต้องการสิ่งใด ครั้นได้สิ่งนั้นมาก็จัดได้ว่าเป็นลากหรือมีลาก

6.2 อลาก หมายถึง เสื่อมลาก หรือสูญลาก

6.3 ยส หมายถึง ความยิ่ง หรือความเด่น ซึ่งได้ยศ มียศ

6.4 อยส หมายถึง เสื่อมยศ

6.5 นินทา หมายถึง ดิเตียน

6.6 ปลังสา หมายถึง สรรเสริญ

6.7 สุข หมายถึง ความสุข

6.8 ทุกซ์ ความทุกซ์

เมื่อสรุปลงโดยย่อได้เป็น 2 คือ ข้อ 1-3-6 และ 7 เป็นอริฏฐารมณ คือ อารมณที่นำปรารถนา ข้อที่เหลือเป็น อนิฏฐารมณ คือ อารมณที่ไม่นำปรารถนา ผู้ใดพิจารณาเห็นตามเป็นจริงว่าสิ่งเหล่านี้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามเกิดขึ้นแก่ตนแล้ว ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกซ์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่หลงไหลมัวเมาเคลิบเคลิ้มไปตามอริฏฐารมณ ไม่ขุ่นมัวหม่นหมอง คลุ้มคลั่งไปในอริฏฐารมณ มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกซ์ มีโสกะ ประิเทวะ เป็นต้น (อง.อฏฐก. 23/96/141)

7. อคติ 4 คือ ฐานะอันไม่พึงถึง ทางความประพฤติที่ผิด ความไม่เที่ยงธรรมหรือความลำเอียง ได้แก่

7.1 ฉันทาคติ คือ ลำเอียงเพราะชอบ เพราะพอใจ หรือเพราะรักในผู้นั้น ทำให้เสียความยุติธรรม เพราะลู่อินาจนแก่ความรักใคร่ชอบใจ เช่น คนที่ตนรักทำความผิด สมควรจะลงโทษก็ไม่ลง หรือคนที่ตนรักไม่สมควรจะได้รับการยกย่องก็ยกย่อง

7.2 โทษาคติ คือ ลำเอียงเพราะชัง ไม่ชอบหน้า ไม่พอใจผู้นั้น แม้เขาทำดีเพียงใดความดีก็ไม่ปรากฏ มีนัยเช่นเดียวกันกับฉันทาคติ แต่ทำลายความยุติธรรมเพราะลู่อินาจนแก่ความเกลียดชัง

7.3 โมหาคติ คือ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา ไม่รู้ความจริง ไม่เห็นความดีของเขามาก เห็นผิดพลาดไป คือผิดพลาดเพราะเขลา คือ ทำอะไรไปให้เสียความยุติธรรม เพราะความโง่ของตนเอง เช่น ผู้ใหญ่ตัดสินลงโทษผู้น้อยโดยที่ยังมิได้ไต่สวนความผิดให้รอบคอบ เป็นต้น

7.4 ภยาคติ คือ ลำเอียงเพราะกลัว คือ เพราะความกลัวจะมีภัยมาถึงตัว จึงไม่ปฏิบัติหน้าที่โดยยุติธรรมเช่น ตำรวจ รักษาการณ์ เห็นคนทำผิดกฎหมาย สมควรจับกุม ก็ไม่จับกุม เพราะคิดว่าผู้ทำผิดนั้นเป็นคนมีอำนาจ กลัวว่าเมื่อเขาไม่พอใจอาจลงโทษแก่ตนได้

เมื่อครูอาจารย์ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม 8 ข้อมมีสติสัมปชัญญะมั่นคง เที่ยงตรง ไม่ลำเอียงไปตามอคติ 4 ดังกล่าวนี้ ก็ย่อมเป็นผู้ที่ให้ความยุติธรรมแก่นักเรียนได้โดยทั่วหน้า (ที.ปา. 11/176/139)

พึงสังเกตดูความเสื่อมโทรมทางการปกครอง ไม่ว่าจะทางราชอาณาจักรหรือศาสนจักร ล้วนแต่มีอคติ 4 นี้เป็นมูลเหตุทั้งสิ้น เพียงแต่เรามักเรียกชื่อเป็นอย่างอื่นเท่านั้น เช่น เรียกว่าคอร์รัปชัน การเห็นแก่หน้า การเลือกที่รักผลักที่ชัง การลูบหน้าปะจมูก เป็นต้น อันที่จริงก็คืออคติ 4 นั้นเอง

8. ปฏิสัมภิตา 4 คือ ปัญญาแตกฉาน ได้แก่

8.1 อัตถปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานในอรรถปริชญา ซึ่งแจ้งในความหมายเห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

8.2 ทัมมปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถาธิบาย

พิศดารก็สามารถจับใจความตั้งเป็นกระทู้ หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้

8.3 นิรุติปฏิบัติสัมภทา คือ ปัญญาแตกฉานในนิรุติ ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ถ้อยคำ บัญญัติ และภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้

8.4 ปฏิภาณปฏิบัติสัมภทา คือ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบ ชี้แจงความรู้ที่มีอยู่เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ใช้ประโยชน์ได้เหมาะสมเข้ากับกรณีและเหตุการณ์ (อง.จตุกก. 21/172/216)

9. สังคหวัตถุ 4 คือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีหลักการสงเคราะห์ ได้แก่

9.1 ทาน คือ การให้ หมายถึง การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเสียสละแบ่งปัน การช่วยเหลือกัน ด้วยสิ่งของ เป็นการแบ่งปันวัตถุสิ่งของของตนให้แก่ผู้ที่สมควรให้การสงเคราะห์ เป็นการให้เพื่อการอนุเคราะห์ด้วยความเมตตาปราณี ให้เพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจ หรือให้เพื่อเป็นการบุญกุศลโดยไม่หวังผลตอบแทนก็ได้ การให้เป็นการสร้างไมตรีไว้ต่อกัน ตลอดถึงการให้ความรู้ และคำแนะนำอบรมสั่งสอน

9.2 ปิยวาจา หรือ เปยวัชชะ คือ วาจาเป็นที่รัก วาจาคุศมึมน้ำใจ หรือวาจาชอบซึ่งใจ หมายถึง พูดถ้อยคำที่น่าฟัง เจริญอ่อนหวาน เจริญด้วยวาจาที่ดี ในเชิงปฏิบัติแล้ว ปิยวาจา คือ เจริญถ้อยคำอันเป็นที่รัก ไพเราะพูดให้เกิดประโยชน์และเกิดความพึงพอใจ พูดถ้อยคำเป็นที่นำมาซึ่งความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่เป็นคำที่หยาบคาย ผรุสวาท เมื่อพูดไปแล้วไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจต่อผู้ฟัง หรือเกิดความรู้สึกถูกดูหมิ่นปมด้อย เป็นต้น

9.3 อิตถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ หมายถึง ขวนขวายช่วยเหลือต่อการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ มีการเสียสละไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก อุทิศตนบริการรับใช้ ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือสังคม ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

9.4 สมานัตตตา คือ ความมีตนเสมอ หมายถึง ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยช่วยรับรู้อารมณ์ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี มีจิตใจที่หนักแน่น มั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามความเปลี่ยนแปลงภาวะและฐานะตามกระแสโลก (ที.ปา. 11/140/120)

พระพุทธองค์ทรงอุปมาสังคหวัตถุธรรมไว้เหมือนกับยานพาหนะ ที่จะนำบุคคลไปสู่ความเจริญในโลก เพราะสังคมของมนุษย์เราจำเป็นต้องอิงอาศัยธรรมะทั้ง 4 ประการนี้ ถ้าหากว่าสังคมปราศจากเสียซึ่งธรรมทั้ง 4 ประการนี้แล้ว แม้แต่ครูอาจารย์ก็จะไม่ได้รับการนับถือจากศิษย์ โลกจะอยู่ไม่ได้เลย จึงเรียกว่าธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์กัน การสงเคราะห์มีอยู่ 2 รูปแบบคือ อามิสสังคหะ คือ สงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ ธรรมสังคหะ สงเคราะห์โดยธรรม องค์ธรรมคือสังคหวัตถุ เป็นธรรม

อันเป็นเครื่องช่วยเหลือกัน หมายถึง การผูกมิตร เป็นธรรมคาของสังคมทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นสังคมของสัตว์หรือสังคมของมนุษย์ ที่มีคารอยู่ว่รวมกันได้อย่างปรกติสุข เพราะมีเครื่องประสานสัมพันธ์หรือเครื่องยึดเหนี่ยวผูกพันกันไว้ มีหลักธรรมเป็นเครื่องประสานไม่ให้แตกแยกออกจากกัน สิ่งนั้นคือ การสงเคราะห์ การเอื้อเพื่อเกื้อหนุนกันและกันนั่นเอง ต่างฝ่ายต่างก็อิงอาศัยซึ่งกันและกัน อันหมายถึง ความเสี่ยสละของหมู่สมาชิกของสังคมนั้น ๆ ซึ่งถือว่เป็นการปฏิบัติตนตามสิทธิและหน้าที่อย่างถูกต้องสม่าเสมอ โดยเฉพาะสังคมมนุษย์ ผู้มีสติปัญญา มีคุณธรรม จึงต้องมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเสี่ยสละอย่างสูงเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกันให้อยู่รวมกันอย่างสงบสุข มีความรักความสามัคคี จึงต้องมีคุณธรรมเป็นเครื่องประพุดต่อกัน เรียกว่ วัตถุเครื่องสงเคราะห์กัน อันเป็นเครื่องประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคีกันนั่นเอง ซึ่งคุณธรรมทั้ง 4 ประการนี้ มีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นน่ารักใคร่ น่าเคารพนับถือ บุคคลนั้นย่อมสามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นไว้ได้ ช่วยในการปกครองประสพผลสำเร็จความมุ่งหมาย ดังนั้น จึงนับว่เป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมการปกครองให้เป็นไปด้วยดีตลอดไป

ในกระบวนการเรียนการสอนนั้น ทั้งครูและผู้เรียนจะต้องมีการปรับความพร้อมของแต่ละฝ่าย เมื่อครุมีความพร้อมทั้งด้านวิชาการด้านคุณธรรมและการประพุดปฏิบัติจริงตามแนวทางดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ผู้เรียนซึ่งเป็นผู้รับก็ต้องมีแนวทางการปฏิบัติหรือเตรียมตัวที่จะรับความรู้ และประสพการณ์ต่าง ๆ จากครูเช่นเดียวกัน จึงเป็นหน้าที่ของครูอีกเช่นกันที่จะเป็นผู้นำ ชี้นำให้ผู้เรียนได้ทำความเข้าใจในการเตรียมตัวให้พร้อม โดยอาศัยหลักธรรม ดังต่อไปนี้

ผู้เรียนจึงควรมีความพร้อมด้วยคุณธรรม ดังต่อไปนี้

1. รู้หลักบุพพภาคของการศึกษา คือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฎฐิ 2 ประการดังนี้

1.1 องค์ประกอบภายนอกคือ ได้แก่ มีกัลยาณมิตร รู้จักแสวงหาครูอาจารย์ผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไปที่ดีที่เกื้อกูลประโยชน์ ซึ่งจะชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ชักถาม การอ่าน ตลอดจนการเลือกใช้สื่อสารมวลชนให้เป็นประโยชน์

1.2 องค์ประกอบภายในคือ ได้แก่ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิด หรือคิดเป็น คือมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบสาวเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย (ม.ม. 12/479/539)

2. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา ในทางปฏิบัติอาจสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฎฐิ 2 อย่างข้างต้นนั้นได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลักกวุชิธรรม (หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา) 4 ประการ

2.1 สัปปริสังเสวะ เสวนาผู้รู้ คือรู้จักเลือกแหล่งวิชา ค้นหาท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณความดี มี

ภูมิธรรม ภูมิปัญญาที่น่านับถือ นั่นคือ การหาครูดีให้ได้ก่อน พระพุทธองค์กำหนดไว้ว่าต้องให้ได้คนที่ เป็นสัตบุรุษ ทั้งนี้เพราะว่า คนในโลกนี้ที่รอดตัวว่าเป็นครูรู้วิชามีมากเหลือเกิน เป็นครูที่มีความรู้จริงก็มี เป็นครูหลอกหลวงคนโง่หากิน เป็นครูสอนในทางสัมมาชีพ เป็นครูสอนในทางมิถาชีพ เป็นต้นล้วนมีมากมาย ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงให้หลักว่า การเลือกคบคนเอาเป็นครูบาอาจารย์นั้น ต้องเลือกคนที่ เป็นสัตบุรุษ คือคนที่ไม่ประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจเป็นพื่นก่อน

2.2 สัทธัมมัสสวนะ ฟัง คำสอน คือ เอาใจใส่สดับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรง และจากหนังสือ หรือสื่อสารมวลชน ตั้งใจเล่าเรียนค้นคว้า หมั่นปรึษาสอบถาม ให้เข้าใจถึงความรู้อันแท้จริง ความหมายสืบเนื่องมาจากข้อก่อน คือเมื่อคบ สัตบุรุษแล้ว ก็ตั้งใจรับฟังคำสอนของท่านโดยเคารพ ไม่เช่นนั้นการคบกับท่านก็จะไม่บังเกิดผลตาม ความมุ่งหมาย ที่ว่าฟังโดยเคารพนั้น หมายถึงความตั้งใจฟัง ใส่ใจจดจำ และมีความเคารพนบอบ ต่อผู้สอนและคำสอนของท่าน

2.3 โยนิโสมนสิการ คิดให้แยบคาย คือ รู้เห็น ได้อ่าน ได้ฟังสิ่งใดก็รู้จักคิด พิจารณา ด้วยตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะ และสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่า นั่นคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น จะเกิดผลอะไรต่อไป มีข้อดี ข้อเสีย คุณโทษอย่างไร เป็นต้น ที่จำเป็นต้องใช้ โยนิโสมนสิการเพราะว่า อาจมีคำสอนบางสิ่งบางอย่างผิดเพี้ยนไปจากหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับ ถือ หรือผิดจารีตประเพณีอันดีงาม ถ้าเห็นว่าผิดก็ทิ้งเสีย ถือเอาแต่ที่ถูก แม้ในคำสอนที่ถูกต้อง ทำนองคลองธรรมนั่นเอง ก็ยังต้องตรองดูต่อไปอีกว่า การกระทำตามนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ตน หรือไม่ เพราะข้อปฏิบัติบางอย่างย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะและบุคคล

2.4 ชัมมานุชัมมปฏิบัติ ปฏิบัติให้ถูกหลัก นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนรับฟังและตริตรองเห็น ชัดเจนแล้วไปใช้หรือปฏิบัติ หรือลงมือทำให้ถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมายให้หลักย่อย สอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดหมายใหญ่ ปฏิบัติธรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษเพื่อเกื้อหนุนการทำงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น (อง.จตุกก. 21/248/332) นั้นหมายถึงว่า เมื่อได้ไตร่ตรองมาตามลำดับตั้งแต่ข้อ 1 ถึงข้อ 3 แล้ว เห็นว่าสมควรที่ตนจะปฏิบัติตาม ก็ให้ปฏิบัติ แต่ต้องประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม คืองานแต่ละอย่างย่อมมีขอบเขต มีเงื่อนไข มีข้อแม้ ยากบ้าง ง่ายบ้าง แตกต่างกันไป

พิจารณาธรรมะหมวดนี้ทั้ง 4 ข้อนั้นแล้ว จะได้ภาพพจน์ขึ้นอีกว่า ทั้ง 4 ข้อเป็นเรื่องของการมีครูหรือตรงกับที่เราพูดกันตามภาษาว่า “ขึ้นครู” นั้นหมายความว่า คนที่จะเจริญได้ทุกคนจักต้อง เป็นคนประเภทที่เรียกว่า “ศิษย์มีครู” หลักธรรมดังกล่าวเกี่ยวโยงกันดังนี้ คือ

ลำดับที่ 1 หาครูดี

ลำดับที่ 2 รับฟังคำสอนของครู

ลำดับที่ 3 เอาคำสอนนั้นมาตรงดู

ลำดับที่ 4 ครอบงำใจแล้วก็ตาม

รวมเป็น 4 ชั้น 4 ลำดับด้วยกัน แต่เป็นเรื่องเดียวกันทั้งสิ้น ธรรมะหมวดนี้จึงว่าด้วยวิธีปฏิบัติให้ตัวเองเจริญ เพราะวิญญูชนทุกรูปทุกคนย่อมต้องการความเจริญด้วยกันทั้งสิ้น

3. เป็นพหูสูต ซึ่งหลักธรรมนี้ผู้เป็นศิษย์ก็ควรได้ศึกษาให้เข้าใจถึงหลักธรรมอย่างลึกซึ้งด้วยเช่นกัน การเรียนจึงจะพัฒนาขึ้น ปัญญา ก็จะแตกฉาน

4. เคารพผู้จุดประทีปแห่งปัญญา ในด้านความสัมพันธ์กับครูอาจารย์นั้น ศิษย์พึงแสดงการเคารพนับถือตามหลักปฏิบัติในเรื่องของทิส 6 ชื่อว่าด้วย ทิสเบื้องขวา ดังนี้

4.1 ลูกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพ

4.2 เข้าไปหาปรึกษา ซักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น

4.3 ฟังด้วยดี ฟังเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา

4.4 ประณินับดี ช่วยบริการ เพื่ออุปัฏฐากบำรุง รับใช้

4.5 เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพเอาจริงเอาจังถือเป็นกิจสำคัญ (ที.ปา. 11/200/203)

5. มีอิทธิบาท 4 ในการศึกษาเล่าเรียนค้นคว้าวิชาต่าง ๆ ตลอดทั้งการทำงานหรือประกอบกิจกรรมใด ๆ นักเรียนนักศึกษาจะต้องมีอิทธิบาท 4 เป็นหลัก

6. มีพละ 5 คือ ธรรมอันเป็นกำลัง ๆ ได้แก่

6.1 สัทธา คือ ความเชื่อ

6.2 วิริยะ คือ ความเพียร

6.3 สติ คือ ความระลึกได้

6.4 สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น

6.5 ปัญญา คือ ความรู้ทั่วชัด

ธรรม 5 อย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอินทรี 5 ที่เรียกว่า อินทรี เพราะความหมายเป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างของตน คือ เป็นเจ้าการ ในการครอบครองเสียซึ่งความไว้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ บางครั้งเรียกว่า พละ เพราะความหมายว่า เป็นพลังทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความไว้ศรัทธา เป็นต้น แต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ พละหมวดนี้ เป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง (อจ.ปญจก. 22/13/11)

จะเห็นได้ว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการปฏิบัติหน้าที่หรือต่อบทบาทของครูอาจารย์และนักเรียนนักศึกษา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแยกแยะไว้อย่างชัดเจนว่าหลักธรรมข้อไหนเหมาะกับบุคคลประเภทใด อาชีพอะไร ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติเองว่าจะสามารถนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มากน้อยเพียงใด ถ้าครูอาจารย์ซึ่งเป็นผู้ให้ปฏิบัติตามหลักธรรมแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ผู้ที่รับคือนักเรียนนักศึกษาไม่รับ และไม่ได้นำไปปฏิบัติให้

ตรงกัน การเรียนการสอนในหลักวิชานั้น ๆ ก็จะไม่ได้รับประโยชน์ตามความมุ่งหมายของการศึกษา

สังคมคาดหวังว่าครูอาจารย์มีบทบาทในการให้การศึกษา ถ่ายทอดหลักวัฒนธรรม ร่วมกิจกรรมของชุมชน เป็นผู้นำชุมชน สนใจการศึกษาวิจัยและวิเคราะห์สังคม มีความปรารถนาที่จะสร้างและรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนและชุมชน ช่วยกันปฏิรูปสังคม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างปฏิสัมพันธ์อันดีต่อกันของครูกับศิษย์ เพื่อสนองความคาดหวังของสังคม เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกัน ตลอดจนรักษาความสัมพันธ์อันแนบแน่นด้วยหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ

ฉะนั้น หลักธรรมที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ จึงเป็นหลักคำสอนสำคัญทางศาสนาที่มุ่งหวังให้ครูและนักเรียนได้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ของแต่ละฝ่าย และได้ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างเหมาะสมเพื่อประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิตต่อไป

สรุปบทบาทหรือหน้าที่ในพุทธศาสนา

มนุษย์เป็นผู้สามารถใช้สติปัญญาเพื่อตัดสินเหตุผล ในท่ามกลางการดำรงอยู่แห่งสรรพสิ่ง มนุษย์ได้รวมกันเป็นสังคม เริ่มตั้งแต่มนุษย์เป็นปัจเจกนิยมและมีพัฒนาการไปสู่ชุมชนนิยม เพื่อความเป็นเอกภาพแห่งเผ่าพันธุ์ แม้ว่าบางครั้งมนุษย์ต้องแสดงพฤติกรรมที่ประกอบด้วยความกตัญญู ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้ มีความเป็นมนุษย์ภาวะน้อยมาก การที่มนุษย์มีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน เป็นการเริ่มต้นที่มนุษย์ต้องการจะนำเสนอเหตุและผลของตนเอง การที่มนุษย์มีวิวัฒนาการแห่งเผ่าพันธุ์ จนเกิดความมั่นคง มิใช่เป็นความสำเร็จสูงสุดแห่งมวลมนุษยชาติ หรือเป็นการยืนยันว่ามนุษย์ประเสริฐกว่าสรรพสิ่งในโลก ถ้าจะกำหนดตัววัดความสูงสุด การสามารถดำรงอยู่ได้หรือด้วยการมีอำนาจเหนือสิ่งอื่น สรรพสิ่งในจักรวาลย่อมนับว่าสูงสุด เพราะว่าทุกสิ่งในสากลโลกก็มีความปรารถนาที่จะคงอยู่ต่อไปอย่างมีเหตุและผลของตนเอง เพียงแต่ว่าบางสิ่งบางอย่างถูกริครอบงำและสถานภาพเท่านั้น

พุทธจริยามีวิวัฒนาการมาจากการตรัสรู้และการประพฤติปฏิบัติชอบของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การประพฤติปฏิบัติเป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง (enlightenment) ในสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ตามสถานะที่ดำรงอยู่ การเข้าใจถึงสภาพการณ์ทุกอย่าง จะทำให้เข้าใจถึงการดำเนินชีวิตของมนุษย์คงอยู่ต่อไปอย่างมีเป้าหมายมีแนวทาง

การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่ศิษย์

คำว่า “คุณธรรม” นี้ เป็นคำที่คนส่วนใหญ่จะกล่าวควบคู่กันเสมอ จนทำให้เข้าใจผิดว่าคำทั้งสองมีความหมายอย่างเดียวกันหรือเหมือนกัน แท้จริงคำว่า คุณธรรม กับคำว่า จริยธรรม เป็นคำที่แยกกันได้เป็น 2 คำ และมีความหมายแตกต่างกัน คำว่า คุณ แปลว่า ความดี เป็นคำที่มีความหมายเป็นนามธรรม ส่วนคำว่า จริย แปลว่า ความประพฤติ หรือกิจวัตรที่ควรประพฤติ เป็นคำที่มีความหมายทางรูปธรรม

ชาเลียง วุฒิจันทร์ (2524 : 7) อธิบายว่า คุณธรรมเป็นลักษณะความรู้สึกลึกซึ้งนึกคิดทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรมลงในจิตใจของมนุษย์ จะต้องใช้เวลาในการฝึกหัด อบรมสั่งสอนทั้งในทางตรงและทางอ้อม เป็นอันมาก สำมาเสมอและยาวนานไม่สามารถจะวัดได้แน่นอนว่า ใครมีคุณธรรมในจิตใจมากหรือน้อยเพียงไร

กมล ทองธรรมชาติ (2525 : 80) ให้ความหมายของคุณธรรมว่า “ธรรม หรือ หลักความประพฤติที่เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้ยึดถือ และปฏิบัติตาม

พระธรรมปิฎก (2539 : 24) ให้ความหมายของคุณธรรมว่า คุณธรรมเป็นสิ่งที่ดีงามของจิตใจ เป็นของลึกซึ้ง เป็นสุขที่แท้จริง เป็นคุณค่าของชีวิตในการบำเพ็ญประโยชน์ ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่เพื่อนมนุษย์ และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง

กล่าวสรุปได้ว่า คุณธรรม หมายถึง ความดีงามที่เกิดขึ้นในจิตใจก่อให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ เช่น ความรับผิดชอบ ความขยัน ความเสียสละ จริยธรรม หมายถึง หลักการประพฤติปฏิบัติของบุคคลที่ถูกต้องเหมาะสม สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้เป็นอย่างดี

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน 2525 : 930) สรุปความหมายของ จริยธรรมไว้ว่า จริยธรรม คือ ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติความดีในระดับต่าง ๆ ศีลธรรมและกฏศีลธรรม

กมล ทองธรรมชาติ (2525 : 72) กล่าวว่า จริยธรรม คือ การกระทำทั้งทางกาย วาจา และใจที่ดีงามเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ผู้อื่นและสังคม

ระวี ภาวิไล (2525 : 57) กล่าวว่า จริยธรรม คือ แนวทางความประพฤติและปฏิบัติเพื่อบรรลุสภาพชีวิตอันทรงคุณค่าที่พึงประสงค์

พระเมธีธรรมภรณ์ (2538 : 81-82) กล่าวว่า “จริยธรรม คือ หลักแห่งความประพฤติ หรือแนวทางของการปฏิบัติ แนวทางของการปฏิบัติ หมายถึง แนวทางของการปฏิบัติตนให้เป็นคนดีเพื่อประโยชน์ของตนเองและส่วนรวม”

นอกจากนี้พระเมธีธรรมภรณ์ (2538 : 2) ยังให้แนวความคิดว่า จริยธรรม คือ หลักแห่งความประพฤติดีงามสำหรับทุกคนในสังคม ถ้าเป็นข้อปฏิบัติทั่วไป เรียกว่า จริยธรรม ถ้าเป็นข้อควรประพฤติที่มีศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง เราเรียกว่า ศีลธรรม แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จริยธรรมอิงอยู่

กับหลักคำสอนทางศาสนาเพียงอย่างเดียว แท้จริงนั้นยังห้อยรอกอยู่บนขนบธรรมเนียมประเพณี แม้นักปราชญ์คนสำคัญก็มีส่วนสร้างจริยธรรมสำหรับเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของคนจำนวนหนึ่ง

จริยธรรมในพุทธศาสนา ในทางทฤษฎีคือหลักคำสอนในพระพุทธรศาสนาทั้งหมด หมายถึงความประพฤติอันประกอบด้วยความประเสริฐ ประกอบด้วยความดี อันนำไปสู่การบรรลุจุดหมายของการกระทำ การกระทำของบุคคลนั้นเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยคุณประโยชน์ ดังนั้นจริยธรรม จึงมีความหมายครอบคลุมถึงมโนธรรม คือคุณธรรมที่เกิดเป็นนิสัยในจิตใจนั่นเอง

ในบรรดาหน้าที่ทั้งหมด การปลูกฝังจริยธรรมเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีความจำเป็น เป็นกิจกรรมที่ครูอาจารย์ไม่อาจจะละเลยได้ ในขณะที่เดียวกันต้องใส่ใจในธุรกรรมเกี่ยวกับจริยธรรม อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับความดี การปลูกฝังจริยธรรมให้เกิดขึ้นจะเป็นเครื่องป้องกันพฤติกรรมมิให้เป็นไปในอำนาจของอกุศล การที่มนุษย์ไม่สามารถจะมองเห็นคุณค่าของคุณธรรม เท่ากับมองข้ามความสำคัญของตนเองในฐานะเป็นมนุษย์ในฐานะที่ตนเองเป็นผู้กำหนดเส้นทางในอนาคตที่ประกอบด้วยคุณประโยชน์ ประกอบด้วยความสุขของศิษย์

การปลูกฝังจริยธรรม เป็นการวางรากฐานเกี่ยวกับความดี ซึ่งเป็นการเสริมสร้างเพื่อเป็นแนวทางให้จริยธรรมเจริญในจิตใจ ทำให้จิตใจมีสภาวะที่ง่ายต่อการอบรม ฝึกฝน อันจะเป็นเหตุนำไปสู่การเข้าใจต่อหลักปฏิบัติเกี่ยวกับจริยธรรม รวมทั้งการยึดเอาซึ่งประโยชน์จากความรู้ความเข้าใจในสภาพและความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้ถึงกฎของธรรมชาติแล้วสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในทางที่เป็นประโยชน์

ในพุทธศาสนาได้แสดงแนวทางแห่งการปลูกฝังจริยธรรมว่า “ภิกษุทั้งหลาย จงฝึกอบรมกุศลเถิด กุศลเป็นสิ่งที่อาจฝึกอบรมได้ หากกุศลเป็นสิ่งที่ไม่อาจฝึกอบรมได้ เราไม่กล่าวอย่างนั้น แต่เพราะกุศลเป็นสิ่งที่อาจฝึกอบรมได้ เราจึงกล่าวอย่างนั้น หากกุศลที่ตนฝึกอบรมแล้วจะเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แล้วไซ้ เราไม่กล่าวว่า จงฝึกอบรมกุศลเถิด แต่เพราะกุศลนี้คนฝึกอบรมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า จงฝึกอบรมกุศลทั้งหลาย” (อง. ทูก. 20/265/55) สารัตถะของจริยธรรม โดยเฉพาะการปลูกฝังมีความจำเป็นต้องกระทำให้เป็นอุปนิสัย เพื่อกระทำให้เป็นกระบวนการขัดเกลาหรือปกป้องความชั่ว ซึ่งเป็นสิ่งที่ขัดขวางมิให้ความดีปรากฏ

การปลูกฝังจริยธรรม เป็นการกระทำให้พฤติกรรมมีความคุ้นเคยกับจริยธรรมคือการกระทำให้กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ประกอบด้วยธรรม แต่ประเด็นสำคัญของการปลูกฝังจริยธรรมเน้นให้ความสำคัญที่จิตใจเป็นหลัก เพราะว่าพฤติกรรมทั้งมวลล้วนเกิดจากแรงจูงใจที่ปรากฏในจิตใจ เป็นเบื้องต้น และแสดงออกในลักษณะแห่งพฤติกรรม ไม่ว่าจะพฤติกรรมนั้นประกอบด้วยความดีหรือความชั่วก็ตาม ล้วนแล้วมีจิตใจเป็นแรงผลักดัน ดังนั้น การปลูกฝังจึงต้องเริ่มต้นที่จิตใจเป็นอันดับแรก จึงจะสามารถทำให้สัมฤทธิ์ผลในชีวิตได้ ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็น

ธรรมเมืออย่างหนึ่ง ที่ไม่อบรมแล้วยอมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เป็นอันมาก เหมือนจิต” “เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นเมืออย่างหนึ่งที่อบรมแล้ว ยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เป็นอันมากเหมือนจิต” (อจ. เอก. 20/24-25/4)

ฉะนั้น การปลุกฝังจริยธรรมสามารถเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของตนเองได้ผลมากมายเพียงใด ขึ้นอยู่กับคุณภาพของจิตที่ได้รับการอบรมมาแล้ว หรือการอบรมที่ได้รับการถ่ายทอดมาตั้งแต่อดีต เป็นวิธีการที่ประกอบด้วยคุณประโยชน์หรือไม่ เป็นหลักปฏิบัติประกอบด้วยธรรมะหรือไม่

วิธีการปลุกฝังจริยธรรม

จริยธรรมในพุทธศาสนา มีความหมายครอบคลุมคำสอนในพุทธศาสนา มีหลักการว่าเป็นความปฏิบัติชอบ เป็นการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมและสมบูรณ์ ตามบทบาทและสถานะของตนเอง ถ้าเป็นจริยธรรมเกี่ยวกับอาชีพ เรียกว่า จรรยาบรรณ แต่จริยธรรมทั้งหมด เป็นวิธีการปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนา คือ เป็นการปฏิบัติที่เป็นกุศลและมีเป้าหมายที่เป็นประโยชน์สุข

พระธรรมปิฎกได้ขยายความเกี่ยวกับจริยธรรมว่า จริยธรรมคือความประพฤติ หลักการดำเนินชีวิตหรือหลักการดำเนินชีวิตที่จะนำไปสู่จุดหมายคือดับทุกข์ หรือการสิ้นสุดปัญหา อยู่อย่างอิสระไร้ความทุกข์ จะเห็นว่าจริยธรรมในพุทธศาสนา มุ่งเน้นความประพฤติปฏิบัติที่ประเสริฐประกอบด้วยลักษณะ

1. จริยธรรมมีความสัมพันธ์กับความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือมีกฎธรรมชาติเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ เป็นการนำความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทางธรรมชาติ ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่นำมาใช้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ โดยจัดวางเป็นระบบปฏิบัติเป็นแบบแผนเพื่อดำเนินชีวิต เพื่อให้มีความสอดคล้องกับข้อเท็จจริงทางธรรมชาติ

2. ในแง่ของจุดมุ่งหมาย จริยธรรมประยุกต์ออกมาจากความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ การประยุกต์จริยธรรมเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ โดยจัดวางเป็นระบบปฏิบัติเป็นแบบแผนเพื่อดำเนินชีวิต เพื่อให้มีความสอดคล้องกับข้อเท็จจริงทางธรรมชาติ

3. จริยธรรมโดยลักษณะทั่วไป ครอบคลุมถึงการใช้หลักธรรมทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นความประพฤติศีลธรรม การกระทำจิตใจให้มีความสุข วิธีสร้างสุขภาพจิต การฝึกจิต บำเพ็ญสมาธิภาวนา การเจริญวิปัสสนา ความสัมพันธ์ในครอบครัว การอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม เป็นต้น พฤติกรรมทั้งหมดล้วนรวมอยู่ในคำว่า จริยธรรม (พระธรรมปิฎก 2538 : 591-593)

วิธีการปลุกฝังจริยธรรม เป็นการปฏิบัติเพื่อสร้างพื้นฐาน เกี่ยวกับกุศลธรรมเพื่อเป็นปัจจัยให้จริยธรรมและคุณธรรม ให้ปรากฏในจิตใจเจริญเพิ่มมากขึ้น วิธีการปลุกฝัง คือ การยึดหลักปฏิบัติตาม

หลักธรรมที่ทำให้เป็นคนดีซึ่งเรียกว่า สัทธรรม ซึ่งเป็นแบบปฏิบัติในการปลูกฝังจริยธรรมประกอบด้วยหลักการที่สำคัญ คือ

1. ปรีชติ การศึกษาเรียนรู้สิ่งที่ควรศึกษา ได้แก่ พุทธพจน์
2. ปฏิบัติ การปฏิบัติสิ่งที่ควรปฏิบัติ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา
3. ปฏิเวธ การบรรลุจุดหมายได้ด้วยการปฏิบัติ (วินย. อ. 1/264)

หลักการปฏิบัติตามแนวสัทธรรม เป็นกระบวนการปฏิบัติที่ต้องเอื้อต่อกัน กล่าวคือ วิธีการเบื้องต้นคือการศึกษา มีความหมายครอบคลุมถึงผู้ได้รับการศึกษา และผู้ที่มีหน้าที่ให้การศึกษา เป็นผู้เข้าใจในสิ่งที่ควรศึกษาคือหลักธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง การปฏิบัติถูกต้องตามหลักธรรมย่อมจะทำให้บรรลุผลแห่งการปฏิบัตินั้น ๆ

การปลูกฝังจริยธรรมในแนวทางการพัฒนาจริยธรรมในพุทธศาสนา เริ่มต้นที่พัฒนาการทางด้านจิตใจ เพราะจิตใจเป็นผู้ครอบครองร่างกาย ถ้าใจเข้มแข็งบริสุทธิ์ ย่อมเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ร่างกายแข็งแรง การกระทำก็ย่อมบริสุทธิ์ไปตามสภาวะของจิตใจ

การปลูกฝังควรเริ่มต้นเมื่อใด

ในธัมมัญญสูตร ได้กล่าวถึงข้อปฏิบัติที่กระทำให้เป็นคนดี (สัปปริสธรรม) โดยกล่าวถึงกาลัญญู หมายถึง การรู้จักกาลเวลาว่า “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักกาลว่านี่เป็นกาลเรียน นี่เป็นกาลสอบสวน นี่เป็นกาลประกอบความเพียร นี่เป็นกาลหลีกเร้น” (อจ. สตุต. 28/85/92) จากสารัตถะดังกล่าวนี้ เป็นการยืนยันถึงคุณค่าของเวลาเป็นการให้ตระหนักถึงประโยชน์ในปัจจุบันกับเวลาที่ล่วงเลยไป

การปลูกฝังจริยธรรม เป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญ โดยมีได้มีข้อกำหนดเจาะจงถึงกาลที่เหมาะสม โดยเฉพาะการปลูกฝังจริยธรรม ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความดี เป็นที่เข้าใจดีว่า ความดีคือสิ่งที่ทำให้ชีวิตมีความสุข ฉะนั้น การปลูกฝังจริยธรรมจึงมีความจำเป็นต้องเริ่มตั้งแต่ยังเยาว์วัย เพราะวัยเด็กเป็นวัยแห่งการเรียนรู้ เป็นวัยแห่งการจดจำ เป็นวัยที่สามารถฝึกอบรมได้ง่าย สภาวะของจิตใจยังมีความบริสุทธิ์ วัยต่อการปลูกฝังในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะการปลูกฝังจริยธรรม เพราะ “จิตนี้มีธรรมชาติผ่องใส แต่เศร้าหมองเพราะอุปกิเลสที่จรเข้ามาภายหลัง” (อจ. เอก. 20/50/8) ดังนั้นวัยเด็กเป็นวัยที่มีภาวะบริสุทธิ์ จึงถือว่าเป็นวัยที่สมควรเป็นอย่างยิ่งที่จะปลูกฝังเกี่ยวกับจริยธรรม คุณธรรม และศีลธรรม ดังจะเห็นความจำกัคชของอายุมนุษย์ที่อยู่ภายใต้เงื่อนไข คือการกระทำกิจด้วยความเหมาะสมกับวัยคือ

1. ปฐมวัย ตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 20 ปี ซึ่งเป็นวัยแห่งการศึกษาแสวงหาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อเป็นอุปการะแก่ชีวิตในอนาคต ความรู้ทางโลก คือ วิชาความรู้ต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบอาชีพและใช้เป็นเครื่องดำเนินชีวิต ส่วนความรู้ทางธรรมเป็นการศึกษาเกี่ยวกับคุณงามความดี

ดี ความซื่อ และคุณธรรม เพื่อเป็นเครื่องอบรมจิตใจเตือนตนเมื่อมีปัญหาก็ใช้หรือใช้เป็นเครื่องประคับประคองชีวิตให้ดำเนินไปในทิศทางอันประกอบด้วยธรรม

2. มัชฌิมวัย ตั้งแต่อายุประมาณ 20 ปี ถึง 60 ปี เป็นวัยของการสร้างฐานะและเลี้ยงชีพ เป็นวัยของความรับผิดชอบ ทั้งในเรื่องของตนเองและผู้อื่น โดยอาศัยหลักศาสนธรรมเป็นปทัฏฐาน

3. ปัจฉิมวัย ตั้งแต่อายุประมาณ 60 ปีขึ้นไป เป็นวัยสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ ซึ่งถือว่าเป็นวัยแห่งการเตรียมพร้อม ทั้งความพร้อมในเรื่องของตนเองและความพร้อมในเรื่องของผู้อื่น โดยส่วนของตนเองเป็นเครื่องแสดงถึงความสามารถเป็นที่พึ่งของบุตรหลาน คือกระทำคุณประโยชน์แก่ผู้อื่นตามอัธยาศัย และกระทำประโยชน์ส่วนตนให้มากขึ้น เช่น การประพฤติปฏิบัติธรรมดำเนินชีวิตด้วยสัจจะสูงสุด เป็นผู้พร้อมในทุกเรื่อง แม้แต่ในเรื่องของความตาย โดยไม่มีความหวั่นเกรง เพราะตนเองมีความเชื่อว่าตนได้กระทำดีไว้แล้วและสามารถจะนำพาไปสู่สุคติได้ (ศรีธรรม ธนะภูมิ. 2535 : 136)

ในบรรดาวัยทั้งสาม มนุษย์ไม่ควรประมาท ดังเช่นกับพุทธพจน์ที่กล่าวถึงชีวิตว่า “ภิกษุทั้งหลาย อายุของพวกมนุษย์นี้น้อย จำต้องละไปสู่ปรโลก มนุษย์ทั้งหลายจำต้องประสบกับความตายที่รู้กันอยู่แล้ว ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ที่เกิดมาแล้วที่จะไม่ตายไม่มี ผู้ใดยอมเป็นอยู่นาน ผู้นั้นก็เป็นอยู่ได้เพียง 100 ปี หรือที่เกินกว่า 100 ปี ก็มีน้อย” (ขุ. มหา. 29/49/40) เพราะขั้นตอนของชีวิตที่ดำเนินไปโดยธรรมชาติ จากวัยหนึ่งไปสู่อีกวัยหนึ่ง ควรจะผ่านไปด้วยการสร้างคุณประโยชน์สำหรับตนเองและผู้อื่น การปลูกฝังจริยธรรม มีความจำเป็นต้องรีบปลูกฝังคุณธรรมให้ปรากฏอยู่ในจิตใจ กระทำให้เป็นมโนธรรม โดยเริ่มต้นตั้งแต่ยังเยาว์วัย เพราะวัยดังกล่าวเป็นวัยที่สามารถฝึกหัดได้ง่าย อบรมให้เป็นไปตามปรารถนาได้ การจะฝึกหัดให้จิตใจของเด็กซึมซับกับศีลธรรม ควรใช้ระยะเวลาที่เหมาะสม และมีวิธีการที่ถูกต้อง

จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาคือการมีตนที่บริสุทธิ์ หมดจากกองกิเลส การอบรมสั่งสอนให้เข้าใจ แม้ว่าวันนี้จะไม่บรรลุจุดหมายดังกล่าวในทันที แต่สิ่งหนึ่งที่จะปรากฏในจิตใจ คือรากเหง้าของศีลธรรมที่รอวันเติบโตในวันข้างหน้า

การศึกษากับการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม

แนวคิดด้านวิธีการปลูกฝังและพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม

จากการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในสังคมไทยในปัจจุบัน ส่งผลทำให้อุปนิสัยใจคอ ตลอดจนคุณธรรมและจริยธรรมของผู้คนในสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นเป็นไปในทางเสื่อมมากกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงไปทางที่เจริญรุ่งเรือง ดังนั้น คุณธรรมและจริยธรรมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องปลูกฝังและพัฒนาให้กับประชาชนในสังคมไทย โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นวัยแห่งการเรียนรู้และสามารถรับเอาค่านิยมต่าง ๆ ของสังคมได้อย่างรวดเร็ว

การทำให้เกิดพฤติกรรมคุณธรรมและจริยธรรมที่ยั่งยืน ต้องมีการอบรมสั่งสอนเพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญาในแต่ละด้าน ดังต่อไปนี้ (พระมหานุกูญเพียร ปุญญวิริโย. 2544 : 41-42)

1. การปลูกฝังด้านพฤติกรรม

สำหรับพฤติกรรมทางกาย วาจา เป็นสิ่งที่มนุษย์แสดงออกมาภายนอก ซึ่งมีผลต่อตัวเองและผู้อื่น ตามลักษณะของพฤติกรรมที่แสดงออกมา การศึกษาจึงควรปลูกฝังให้ผู้เรียนมีพฤติกรรมที่ถูกต้องในด้านต่อไปนี้

1.1 ระเบียบวินัยขั้นพื้นฐาน ได้แก่ ระเบียบวินัยที่ควรปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นไปเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นอย่างมีความสุข เช่น วินัยในการรับประทานอาหาร การนั่ง การเดิน การพูดคุย เป็นต้น

1.2 ระเบียบวินัยทางสังคม ได้แก่ การอบรมสั่งสอนให้ผู้เรียนรู้จักระเบียบสังคม เพื่อให้ล่วงละเมิดกฎเกณฑ์บรรทัดฐานของสังคม จนทำให้สังคมเกิดความเดือดร้อน เช่น กฎหมาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม เป็นต้น

1.3 ศีลธรรมขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การปลูกฝังให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจ และสามารถปฏิบัติตนตามศีลธรรมขั้นพื้นฐานได้ คือ เบญจศีล เบญจธรรมที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในสังคม

1.4 การรู้จักใช้สอยปัจจัยเลี้ยงชีพอย่างถูกต้อง คือ การรู้จักคุณค่าและสาระของปัจจัยเครื่องใช้ที่เป็นวัตถุเงินทอง ได้อย่างรู้เท่าทัน ไม่หลงใหลพุ่มพวยไปตามค่านิยมที่ปราศจากการพิจารณาในแง่ของจริยธรรม

1.5 ทักษะทางสังคม คือ การสร้างทักษะทางสังคมให้กับผู้เรียนอย่างถูกต้อง ให้เขาสามารถปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ ทางสังคมและสามารถดำรงตนอยู่ในสังคมอย่างรอดปลอดภัย

2. การปลูกฝังด้านจิตใจ

คือ การพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะทางจิตใจที่ดี ดังนี้

2.1 สร้างความศรัทธาเชื่อมั่นในการทำความดี หรือสร้างแรงจูงใจในการทำความดีให้เกิดขึ้นแก่ผู้เรียนให้เขาเกิดจิตสำนึกในการทำความดีด้วยตัวเองของเขาเอง โดยปราศจากการบังคับควบคุมจากผู้ใหญ่

2.2 ให้ความมุ่งมั่นเกิดพลังใจและบากบั่นในการกระทำสิ่งที่ดี เช่น ให้ความขยันหมั่นเพียร

2.3 ให้มีจิตใจที่งดงาม ประกอบด้วยคุณธรรมจริยธรรมประจำใจ เช่น ความเมตตา กรุณา อุดม เป็นต้น

2.4 ให้มีจิตใจที่มั่นคง เข้มแข็ง สามารถควบคุมอารมณ์และจิตใจของตนได้ ในกรณีที่

ต้องเผชิญกับสิ่งยั่วยุต่าง ๆ จากภายนอก

3. การปลูกฝังด้านสติปัญญา

ในด้านสติปัญญานั้น ต้องพัฒนาให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจ คิดเป็น คิดอย่างถูกต้อง ตามความเป็นจริงโดย

3.1 ให้มีทัศนคติที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต ด้วยการให้ผู้เรียนสามารถพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้ตามความเป็นจริง สิ่งใดเป็นคุณ สิ่งใดเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ รู้จักแยกแยะถูกผิด ดี ชั่ว ได้ด้วยตนเอง

3.2 ให้มีชีวิตคิดด้วยปัญญา ด้วยการใช่วิธีคิดตามหลักเหตุผล มีวิธีคิดแก้ปัญหา และตัดสินใจอย่างถูกต้องบนฐานของปัญญาและการไตร่ตรองในสิ่งที่ถูกต้องที่ไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนตนและผู้อื่น

กิจพัฒน์ เรื่องช่วย (2531: 26-40) ได้กล่าวถึงการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษา สรุปได้ว่า ถ้าเปรียบคุณธรรมจริยธรรมเป็นเหมือนต้นไม้ ก็คงจะปลูกฝังความเจริญงอกงามได้ง่ายที่สุด เพราะเพียงแต่น้ำ พรุนดิน ใส่ปุ๋ย กำจัดวัชพืช ต้นไม้นั้นก็จะเจริญเติบโตงามสะพรั่งได้ผลเป็นที่น่าพอใจ แต่คุณธรรมจริยธรรมไม่ใช่ต้นไม้ มันเป็นเพียงนามธรรมจึงยากเหลือเกินที่เราจะสร้างให้เกิดขึ้นและฝังอยู่ในจิตใจมนุษย์ บางครั้งมีแล้วยังแปรเปลี่ยนไปเป็นอื่น ยากที่จะยังยืนคง พุทธทระณะที่ว่า ทุกอย่างในโลกนี้ย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปในที่สุด ดังนั้น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับคนจึงเป็นเรื่องใหญ่ ท้าทาย และน่าเบื่อ แต่ก็เป็นเรื่องสำคัญที่ทุกฝ่ายไม่ควรมองข้าม คุณธรรมจริยธรรมจะเกิดในจิตใจของคนได้ต้องเกิดจากปัญญาที่ช่วยให้เห็นความจริง เห็นสังขารด้วยตัวบุคคลเองไม่ใช่เกิดจากการท่องจำ การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในเด็กและเยาวชนจึงควรเป็นไปตามธรรมชาติ เป็นปกติ ควรหลีกเลี่ยงการสั่งหรือการบังคับ ควรทำโดยการสอนตรง ๆ แต่ค่อยเป็นค่อยไปอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นพื้นฐานความรัก ความเข้าใจ ให้เสรีภาพและโอกาสเด็ก ในการคิดใช้ปัญญา ให้เด็กได้เรียนรู้และฝึกจากภายในจิตใจสู่ภายนอก คือ กายและวาจา และการฝึก กาย วาจา เพื่อจิตใจที่สมบูรณ์และมุ่งสู่ชีวิตอันสงบ

สำหรับการศึกษาที่จะสามารถพัฒนาคนให้มีคุณธรรมจริยธรรมได้นั้น จำเป็นต้องจัดกระบวนการศึกษาที่นำเอาระบบคุณธรรมจริยธรรมเข้าไปใช้อย่างครบวงจร ดังนี้ (สุภาพ เครือเนตร. 2542 : 21)

1. กระทำอย่างต่อเนื่อง การศึกษาจะต้องพัฒนาปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม ให้แก่เด็กและเยาวชนทุกระดับการศึกษา นับตั้งแต่ระดับอนุบาล ประถม มัธยม และอุดมศึกษา
2. กระทำทุกขั้นตอน การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก่ผู้เรียนโดยผ่านระบบการศึกษา นั้น จะต้องกระทำในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนการสอนทั้งหมด มิใช่ทำเพียงตอนใด ตอนหนึ่งเท่านั้น เพราะคุณธรรมจริยธรรมมิใช่ความรู้ที่จะหีบยื่นให้เวลาใดก็ได้แต่เป็นคุณลักษณะ

ทางจิตใจที่ได้รับการซึมซับมาอย่างต่อเนื่องจนฝังลึกอยู่ในห้วงของจิตใจ ฉะนั้นการปลูกฝังคุณธรรมแก่ผู้เรียนจะต้องกระทำทุกขณะทุกกิจกรรม นับตั้งแต่การเรียนการสอน การเป็นตัวอย่างของครู อาจารย์ การจัดสภาพแวดล้อม และการวัดผลประเมินผล เป็นต้น

3. ต้องอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย ในการที่จะสร้างบรรยากาศการเรียนการสอนที่อบอุ่น ไปด้วยกลิ่นไอแห่งคุณธรรมจริยธรรมนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของสถานศึกษาที่ครูอาจารย์ทุกคนจะต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน ไม่มอบหมายหน้าที่เด็ดขาดในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยเฉพาะ อีกทั้งตัวบุคคลและบรรยากาศรอบตัวของนักเรียนต้องเป็นแบบอย่างที่ดีในการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม

นอกจากความร่วมมือของบุคลากรในสถานศึกษาแล้วจะต้องได้รับความร่วมมือจากสังคมด้วย โดยต้องเริ่มต้นตั้งแต่ครอบครัวที่จะต้องสร้างบรรยากาศที่ดีเหมาะแก่การพัฒนาจิตใจเด็ก ตลอดจนสถาบันทางสังคมซึ่งปัจจุบันนี้นอกจากจะไม่ได้ได้รับความร่วมมือจากสังคมในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแล้ว สังคมด้านมืดยังจ้องทำลายเด็กและเยาวชนให้ถอยห่างจากคุณธรรมจริยธรรมด้วย การศึกษาจึงต้องได้รับความร่วมมือจากสังคมด้วยการลด ละ เลิกอบายมุขในสิ่งที่จะเป็นการช่วยดูแลเด็กและเยาวชนให้เกิดความหลงผิด และความเสื่อมเสียแก่ตนและผู้อื่นในที่สุด อีกทั้งสังคมยังต้องช่วยกันสร้างกัลยาณมิตรให้เกิดในสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทรและเกิดสันติสุขในสังคม

4. การปฏิบัติธรรมในวิถีชีวิต การที่จะปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแบบยั่งยืนได้จะต้องปลูกฝังให้นักเรียนนำเอาคุณธรรมจริยธรรมมาปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน มิใช่เพียงสอนให้รู้เท่านั้น แต่ต้องปฏิบัติจริงให้เกิดผลจนเป็นพฤติกรรมถาวรที่ปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวัน โดยที่ไม่ถูกควบคุมจากผู้ใหญ่ตลอดเวลา หากการปลูกฝังที่ไม่นำไปปฏิบัติในชีวิตจริงก็ไม่อาจสร้างนิสัยที่ถาวรแก่ผู้เรียนได้ แต่จะเป็นแบบฉาบฉวยแล้วก็หายไป

การศึกษากับการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณธรรม จริยธรรม

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2539:244-254) ได้กล่าวถึงการพัฒนาคนให้มีความดีว่า จะต้องพัฒนาให้ครบพร้อมกัน 3 ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ทั้ง 3 ด้านเป็นการดำเนินชีวิตที่มีความสัมพันธ์ซึ่งอาศัย เป็นปัจจัยส่งผลต่อกันและต้องพัฒนาไปด้วยกัน ซึ่งสามารถสรุปได้ ดังนี้

1. พฤติกรรม สำหรับพฤติกรรมที่ดีงาม เช่น ความมีวินัย ไม่เบียดเบียน การประกอบสัมมาอาชีพ การรู้จักประมาณ เป็นต้น เป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนาและช่วยให้ปัญญาออกงาม
2. จิตใจ สำหรับจิตใจเป็นสิ่งที่สำคัญที่เป็นตัวชี้นำพฤติกรรม สภาพจิตใจที่พอใจมีความสุข ทำให้พฤติกรรมความมั่นคง มีปัญญาที่จะได้ผลต่ออาศัยสภาพจิตใจที่พอเหมาะ

3. ปัญญา เป็นตัวแก้ปัญหา เป็นตัวจัดปรับพฤติกรรมและจิตใจให้ลงตัวพอดี เป็นตัวนำสู่จุดหมายแห่งอิสรภาพและสันติสุข ต้องพัฒนาควบคู่และอิงอาศัยการพัฒนาทั้งพฤติกรรมและจิตใจ เช่น

3.1 ชักนำผู้เรียนให้รู้จักคิดถามคิดตอบในเรื่องที่ว่าเป็นอะไร เป็นอย่างไร เป็นมาอย่างไร เป็นเพราะอะไร เพื่ออะไร เป็นต้น

3.2 พฤติกรรมที่ผู้เรียนประพฤติปฏิบัติหรือสอนให้ทำควรเป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจ เหตุผล คุณค่าหรือประโยชน์ ซึ่งนอกจากจะเป็นการพัฒนาปัญญาแล้วจะทำให้เกิดความพอใจ เต็มใจ ตั้งใจทำ เกิดผลดีทางใจซึ่งทำให้พฤติกรรมนั้นยั่งยืนมั่นคงด้วย

3.3 พัฒนาปัญญาที่รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ไม่ยึดติดสิ่งปรุงแต่ง ทำจิตใจให้เป็นอิสระ มีความสุขเต็มอิมในตัวโดยไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอก และสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ตนและโลก

จึงกล่าวได้ว่าการพัฒนามนุษย์ให้มีความสมบูรณ์นั้นต้องพัฒนาให้ครบทั้ง 3 ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับพระมหากษัตริย์ ปุณฺณวริโย (2544: 39-40) ที่ได้กล่าวไว้ว่า กระบวนการทำให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาคนให้สมบูรณ์ทั้งทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญานั้น บุคคลในสังคมทุกคนที่เกี่ยวข้องต้องมีทัศนคติที่ถูกต้องในเรื่องต่อไปนี้

1. สัมมาทิฐิทางการศึกษา คือ การสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นแก่บุคคลทุกฝ่ายที่ตนเกี่ยวข้องให้เข้าถึงจุดหมายที่แท้จริงของการศึกษา เพื่อพัฒนามนุษย์โดยยึดเอาคุณภาพชีวิตที่สมบูรณ์ทุกด้านมาเป็นเป้าหมายหลักในการจัดการศึกษา

2. ต้องเข้าใจรากฐานของสังคมไทย การที่จะพัฒนาคนให้มีความสมบูรณ์ได้นั้นจะต้องไม่ลืมรากฐานทางวัฒนธรรมของตนเอง ที่ผ่านมารวมุ่งเน้นพัฒนาคนตามแบบแนวคิดตะวันตก โดยทิ้งรากฐานของตนเอง เมื่อมีการพัฒนามาถึงระดับหนึ่งก็เกิดความคลอนแคลนที่ยึดไม่ได้ เพราะฐานดั้งเดิมของตนถูกทำลายไป ถึงเวลาที่ต้องการศึกษาจะต้องพัฒนาคนให้เป็น “คนไทย” และเมื่อมองลึกลงไป จะเห็นได้ว่ารากฐานทางวัฒนธรรมของไทยได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาที่เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตจนฝังลึกอยู่ในจิตวิญญาณของสังคมไทยทุกด้าน การศึกษาจะต้องทำให้คนไทยเข้าใจถึงความเป็นไทย โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นแบบแผนชีวิตโดยที่จะต้องปลูกฝังให้เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาและนำเอาหลักทางพระพุทธศาสนามาปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน

3. มุ่งสัมฤทธิ์ผลที่ผู้เรียนเป็นหลัก ผู้เรียนเป็นบุคคลกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาตามกระบวนการศึกษา ผู้จัดการศึกษาและผู้ให้การศึกษาทั้งหลายพึงตระหนักว่า กระบวนการเรียนการสอนจะต้องมุ่งผลสัมฤทธิ์ที่ตัวผู้เรียนเป็นสำคัญ

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การพัฒนามนุษย์ให้มีคุณธรรมนั้นอยู่ที่กระบวนการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้งทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา โดยใช้

กระบวนการเรียนการสอนที่มีการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่จำเป็นต่อวิถีการดำเนินชีวิตอย่างมีขั้นตอน กระทำอย่างต่อเนื่องมีตัวอย่างที่ดี เป็นแบบอย่างให้ดู และปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่จำเป็นที่เกี่ยวข้องต้องใช้ในชีวิตประจำวัน

องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม

นักการศึกษาหลายท่านได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมไว้ดังนี้

ชาเลียง วุฒิจันทร์ (2524 : 72-76) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนไว้ ดังนี้

1. บิดามารดา บ้านหรือสถาบันครอบครัว เป็นแหล่งแรกที่ทำหน้าที่ปลูกฝังและหล่อหลอม ตลอดจนถ่ายทอดลักษณะอันทรงคุณธรรมจริยธรรมแก่สมาชิกในครอบครัวและต้องทำหน้าที่นี้ต่อไป แม้เด็กจะเข้าไปรับการศึกษาอบรมในโรงเรียนระดับต่างๆ อยู่แล้วก็ตาม

2. ญาติผู้ใหญ่และสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัว เป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการปลูกฝังและหล่อหลอมคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็กในครอบครัวเช่นเดียวกัน โดยปกติเด็กจะเรียนรู้เจตคติจริยธรรมจากผู้ใหญ่ด้วยการสังเกตและเลียนแบบมากกว่าที่จะได้จากการฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่โดยตรง หากผู้ใหญ่เป็นผู้ที่มีลักษณะเด่น เป็นที่ยกย่องบูชาแก่เด็กมาก เด็กจะมีแนวโน้มเลียนแบบพฤติกรรมของผู้ใหญ่มากขึ้นเท่านั้น

3. เพื่อน ๆ ของเด็ก เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดค่านิยมทางคุณธรรมและจริยธรรมบางอย่างให้เด็กได้รับรู้ รับไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดพฤติกรรมคล้ายตามเพื่อน ๆ ได้ นอกจากนี้การเรียนรู้เชิงจริยธรรมของเด็กมิใช่มาจากเพื่อน ๆ เพียงฝ่ายเดียว แต่ยังได้มาจากการกระทำกิจกรรมร่วมกัน การเข้าใจกันและกันในระหว่างเด็กวัยเดียวกันเองด้วย ซึ่งเพื่อน ๆ ดังกล่าวนี้นี้ รวมทั้งเพื่อนในโรงเรียนและเพื่อนนอกโรงเรียนด้วย

4. พระสงฆ์หรือผู้นำทางคุณธรรมจริยธรรมในหมู่บ้านตำบลหรืออำเภอ หรือท้องถิ่นที่เด็กหรือนักเรียนอยู่นั้น เป็นที่เคารพนับถือของผู้ใหญ่ในสังคมนั้น และได้รับมอบหมายให้เป็นผู้อบรมสั่งสอนด้านคุณธรรมแก่ประชาชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาในท้องถิ่นนั้น จะมีอิทธิพลต่อการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็กหรือนักเรียนนักศึกษาในท้องถิ่นนั้นด้วย

5. สื่อสารมวลชนหรือสื่อมวลชนทุกรูปแบบในปัจจุบัน มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการปลูกฝังหรือเปลี่ยนแปลงเจตคติ ค่านิยม ตลอดจนรูปแบบของพฤติกรรมของเด็กและเยาวชน นักเรียนนักศึกษา หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ตลอดจนไปถึงภาพยนตร์ บทเพลง หนังสืออ่าน เป็นทั้งเครื่องปลูกฝังค่านิยมทางคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนทุกวัย และในขณะเดียวกันถ้า

สิ่งเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจในด้านที่จะช่วยปลูกฝังความมีคุณธรรมที่ดีแก่เด็กและเยาวชนแล้ว อาจเป็นเครื่องทำลายหรือขวางกั้นการปลูกฝังและหล่อหลอมให้เด็กนักเรียน นักศึกษาให้เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมที่พึงปรารถนาได้ด้วย

6. โรงเรียนหรือสถานศึกษา เป็นแหล่งที่มีหน้าที่โดยตรงในการให้ความรู้ทั้งในด้านพุทธิศึกษาและจริยศึกษาแก่เด็กและเยาวชนในวัยเรียน โดยสถาบันการศึกษาอาจวัดวิชาจริยศึกษาขึ้นเป็นวิชาหนึ่งในหลักสูตร หรืออาจส่งเสริมให้ครูทุกคนพยายามสอดแทรกจริยศึกษาในการสอนวิชาต่างๆ เพื่อมุ่งสร้างเสริมลักษณะทางจริยธรรมให้พัฒนาขึ้นในตัวผู้เรียนอย่างจริงจัง

บทบาทของครูในการปลูกฝังจริยธรรม

การเป็นครูผู้สอนวิชาการแขนงใดแขนงหนึ่ง คุณสมบัติที่สำคัญประการแรกของครูคือ การมีความรู้ในวิชาที่จะสอนนั้นเป็นอย่างดี แต่เมื่อครูผู้สอนวิชาการต้องมาทำหน้าที่เป็นผู้พัฒนาจริยธรรมของนักเรียนด้วย คุณสมบัติของครูจึงไม่ได้อยู่เพียงด้านวิชาการเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ครูผู้สอนให้จริยศึกษาจะต้องเป็นผู้มีความสามารถในการสื่อและส่งต่อจริยธรรมของสังคมให้แก่เด็กที่ยังมีความสับสนกับเกณฑ์จริยธรรมในสังคม การให้จริยศึกษาแก่นักเรียนจึงมิใช่งานที่กระทำได้โดยง่ายอย่างไรก็ตงงานนี้ย่อมไม่ยากเกินความสามารถของครู ซึ่งเคยมีสภาพเป็นนักเรียนและเป็นวัยรุ่นมาก่อน ประสบการณ์ในอดีตจึงน่าจะมีส่วนช่วยให้ครูเข้าใจ และเห็นแนวการพัฒนาจริยธรรมให้นักเรียน และตระหนักได้ว่าบทบาทสำคัญของครูในฐานะผู้พัฒนาจริยธรรมนั้น คือการช่วยขยายเจตคติของนักเรียนต่อกฎเกณฑ์และพฤติกรรมทางจริยธรรม ครูในฐานะผู้พัฒนาจริยธรรมมิได้เป็นผู้กำหนดเกณฑ์ทางจริยธรรมให้แก่นักเรียนเพื่อปฏิบัติตาม ดังนั้น ในฐานะของครูผู้พัฒนาจริยธรรมให้แก่นักเรียน ครูจึงควรแสดงบทบาท ต่อไปนี้

1. การวางตัวเป็นกลางในการอภิปรายปัญหาจริยธรรม ครูไม่ควรจะแสดงความคิดเห็นของตนเอง แต่ปฏิบัติตัวเป็นประธานที่เป็นกลาง ไม่ควรให้คำตอบแก่เด็กโดยคิดว่าเป็นคำตอบที่ถูกต้อง แต่ควรมีบทบาทในการกระตุ้นให้นักเรียนได้ค้นพบค่านิยมทางจริยธรรม ด้วยกระบวนการคิดของนักเรียนเองมากกว่าการเชื่อสิ่งที่ครูพูด หากครูจำเป็นต้องแสดงความคิดเห็นต่อสิ่งที่นักเรียนกำลังอภิปราย ครูควรระบุใช้ชัดเจนว่า “ในความเห็นส่วนตัวของครู...” หรือ “ครูเชื่อว่า...” หากไม่มีคำเหล่านี้มานานี้แล้ว สิ่งที่ครูพูดออกมาก็จะกลายเป็นการตัดสินใจในนามปทัสถานของสังคมส่วนรวมอย่างใดก็ตาม แม้ครูจะพยายามวางตัวเป็นกลางแล้วก็ตาม แต่คำพูดทุกคำ ท่าทางของครูตลอดจนตัวอย่างที่ครูยกมาประกอบการอภิปราย ล้วนแต่เป็นสิ่งที่มีความหมายทางค่านิยมและจริยธรรมในตัวของมันเอง จึงเป็นการยากที่ครูจะสื่อประเภทหนึ่งประเภทใดเพียงอย่างเดียว เพราะจะทำให้เกิดการสื่อความหมายได้ไม่ตรงเท่าที่ควร แต่ควรใช้สื่อหลาย ๆ ชนิด ที่จะมาช่วยเสริมสร้างซึ่งกันและกัน

2. เสนอเกณฑ์ทางจริยธรรมบนรากฐานของความจริง การที่ครูจะเลือกเกณฑ์ทางจริยธรรมในสังคมมาใช้เป็นเกณฑ์ทางจริยธรรมในสังคมมาใช้เป็นเกณฑ์ในการพัฒนาจริยธรรมให้เด็กนั้น เป็นสิ่งยากลำบากอย่างหนึ่ง และแม้แต่การอภิปรายถึงเกณฑ์ทางจริยธรรมที่เด็กหยิบยกขึ้นมาเป็นหัวข้อสนทนา ก็เป็นสิ่งที่ครูนำการอภิปรายได้ลำบาก เนื่องจากเด็กมักจะหยิบยกเกณฑ์ที่ครูไม่ค่อยเห็นด้วยขึ้นมาอภิปรายหาความคิดเห็นเป็นการเสริมการเรียนรู้ของตนเอง ดังนั้น บางโรงเรียนจึงเกรงว่าเด็กจะมีจริยธรรมที่เบี่ยงเบนออกไป จึงได้มีการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ตายตัวบังคับเด็กไว้ โดยให้เด็กยอมรับไม่ว่าเด็กจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม เช่น การแต่งกายตามระเบียบ เป็นต้น การกระทำเช่นนั้นจะแน่ใจได้อย่างไรว่ากฎเกณฑ์ที่เราเลือกแล้วนั้น จะเป็นมาตรฐานทางจริยธรรมที่ดีที่สุด มีความเหมาะสมกับสังคมมากที่สุด และหากนักเรียนได้รับประสบการณ์ในเกณฑ์จริยธรรมเพียงเกณฑ์เดียว โดยไม่มีตัวเลือกอื่น ๆ นักเรียนจะออกไปพัฒนาจริยธรรมในสังคมที่มีความสับสนนี้ได้อย่างไร ในเมื่อบทบาทที่แท้จริงของการศึกษา ก็คือ การเป็นตัวแทนของสังคม และขัดเกลาสมาชิกของสังคม ให้เป็นบุคคลที่มีความสามารถและรับผิดชอบต่อสังคมในอนาคตได้

การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็กนักเรียนนั้น การสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่เด็กนักเรียนเป็นสิ่งแรกที่ต้องกระทำ องค์ประกอบในการสร้างศรัทธาที่สำคัญที่สุด คือ ตัวครู เพราะนักเรียนย่อมจะมองเห็นและยึดครูเป็นแบบอย่างในความประพฤติ ซึ่งพระราชวรมุณี (2527 : 5) ได้กล่าวถึงกระบวนการสร้างศรัทธาไว้ว่าต้องอาศัยปัจจัย 2 ประการ คือ

1. ปรโตโมหะ หมายถึง เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน การแนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจงอธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น โดยบุคคลนั้นมีคุณสมบัติความเป็นกัลยาณมิตร องค์ประกอบดังกล่าวเป็นองค์ประกอบภายนอก ได้แก่ ปัจจัยทางสังคม หรือเรียกว่า “วิธีการแห่งศรัทธา”

วิธีการที่เริ่มต้นด้วยศรัทธาและอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ เมื่อนำมาใช้ปฏิบัติในระหว่างการศึกษาอบรม ต้องพิจารณาให้ได้รับการแนะนำชักจูงสั่งสอนให้ได้ผลดีที่สุด สุมณ อมรวิวัฒน์ (2530 : 65) กล่าวว่า ศรัทธา ที่แท้ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา มิใช่ศรัทธาที่ใช้อารมณ์อย่างลืมหูลืมผล แต่ศรัทธาต้องมีปัญญาควบคุมส่งเสริมความคิดวิเคราะห์และได้ทดลองปฏิบัติจนประจักษ์ความรู้จริงด้วยตนเอง สิ้นความสงสัยและเกิดศรัทธา คือ มั่นใจว่าเป็นไปได้ มั่นใจว่ามีคุณค่า มั่นใจว่าพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ ในระบบการศึกษาอบรมจำกัดให้เป็นปรโตโมหะ หรือวิธีแห่งศรัทธามุ่งหมายด้วยหลักที่เรียกว่า กัลยาณมิตรหรือกัลยาณมิตรตา กล่าวคือ ความมีกัลยาณมิตรมีความหมายครอบคลุมทั้งตัวผู้อบรมสั่งสอน คือ พ่อแม่ ครู อาจารย์ เป็นต้น รวมทั้งคุณสมบัติของครูผู้สอน หลักการวิธีการ อุปกรณ์ อุบายต่าง ๆ ในการสอนและการจัดดำเนินการต่าง ๆ

2. โยนิโสมนสิการ (การทำในใจโดยแยกกาย) คือ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด

คิดเป็น หรือการคิดอย่างมีระบบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามสิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมันและโดยวิหิตเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหา อุปทานของตนเข้าจับ ปัจจัยนี้เรียกว่า ปัจจัยโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นปัจจัยภายใน ได้แก่ ปัจจัยในตัวบุคคล เรียกว่า วิธีการแห่งปัญญา

การกระตุ่นจากปัจจัยภายนอกและภายในดังกล่าว ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกัน คือ การอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่นและคล้อยตามคำแนะนำชักจูงได้ง่ายแต่ต้องอาศัยการฝึกหัดให้สามารถใช้ความคิดอย่างถูกวิธีด้วยตนเองได้ด้วยจะก้าวไปถึงที่สุดได้ นอกจากนี้คนที่มีความรู้เกี่ยวกับโยนิโสมนสิการได้ดี แต่ก็อาจต้องอาศัยการแนะนำที่ถูกต้องเป็นเครื่องนำทาง

สุมน อมรวิวัฒน์ (2526 : 56) ได้นำหลักของศรัทธากับโยนิโสมนสิการ มาประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยอธิบายว่า

การสอนแบบสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่มีลักษณะบูรณาการของหลักจิตวิทยาการเรียนรู้อัตนวิสัย หลักการแนะแนว และหลักการสอนอย่างผสมผสานกลมกลืนได้สัดส่วนสมดุลกัน มุ่งเน้นให้ครูเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ ครูและศิษย์มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน จัดปัจจัยภายนอกที่เหนียวแน่นส่งเสริมจิตใจและปลุกเร้าให้เกิดความเชื่อในครูผู้สอน สารที่เรียนและวิธีการเรียนว่าจะเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้เรียนเน้นการวิเคราะห์อย่างแยกคาย ใช้วิธีการแห่งปัญญาในการศึกษาเล่าเรียน คิดเป็น ปฏิบัติเป็น และแก้ปัญหาเป็นในสาระความรู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสอน

วิธีสอนแบบพระพุทธรเจ้าที่สร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้เรียน

หลักการสอนของพระพุทธรเจ้าเป็นวิธีเอื้อให้ผู้เรียนสามารถเกิดการเรียนรู้ได้ด้วยปัญญาของตนเอง โดยครูทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรคอยช่วยเหลือ โดยกัลยาณมิตรควรดำรงอยู่ในหลักปฏิบัติที่เน้นความบริสุทธิ์ ความมีเมตตา และความจริงใจ ดังที่พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต. 2529 : 637) กล่าวไว้ ดังต่อไปนี้

1. อนุพุทพิทธา สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับคือ สอนเนื้อหาตามลำดับความยากง่ายมีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ
2. ปริยายทศสวี่ จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล คือ ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจน ในแต่ละแง่แต่ละมุมประเด็น อธิบายให้มองเห็นกระจ่างตามแนวเหตุผล
3. อนุทตยา ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี คือ สอนด้วยจิตเมตตามุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน
4. อนามิสันตร ไม่มีจิตเพ่งเล็งมุ่งเห็นแก่อาภิส คือ สอนให้โดยไม่มุ่งได้ลาภสินจ้างหรือผลประโยชน์ตอบแทน
5. อนุปหัจจ วางจิตตรง ไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา ไม่ยกตน ไม่

เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น

การสร้างศรัทธาเป็นปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาประสบการณ์ทางการศึกษาดังนั้นก่อนที่จะเริ่มต้นกระบวนการสอน ทั้งครูและศิษย์จะต้องมีความเชื่อมั่นในสาระความรู้ที่จะศึกษา และมีแนวความคิดเห็นว่าสาระความรู้นั้นจักช่วยนำไปสู่ความเจริญ ซึ่งจะช่วยให้เกิดแรงพอใจ ใฝ่รู้ วิริยะ ความพากเพียรพยายาม จิตตะ ความเอาใจใส่ วิมังสา การตรិตรองใคร่ครวญ เหตุผล ฉะนั้น ในขั้นของศรัทธาจึงมีองค์ประกอบคือ คำสั่งสอนที่ดี สั่งสอนโดยครูผู้เป็นกัลยาณมิตร ศิษย์มีฉันทะ พึงใจใฝ่รู้ในคำสั่งสอนนั้น บรรยากาศและสิ่งแวดล้อมส่งเสริมการเรียนรู้ ครูมีวิธีการสอนที่ดี